

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

Кам'янець-Подільська міська організація Національної спілки краєзнавців України
Кам'янець-Подільське міське об'єднання Товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка

Кость Солуха – людина, освітній і громадський діяч

(до 150-річчя від дня народження
та 110-річчя від заснування Подільської «Просвіти»)

Збірник матеріалів круглого столу

Видання здійснене при підтримці
МО партії «Рідне місто»

Кам'янець-Подільський
2016

УДК 008+37(477.43)(092)
ББК 71+74.03(4Укр)я431
С60

Рецензент:

Філінюк А., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, академік УАВО.

Редакційна колегія

Баженов Л., доктор історичних наук, професор, академік УАН, голова Хмельницької обласної організації НСКУ (відповідальний редактор);

Комарніцький О., кандидат історичних наук, докторант, доцент кафедри історії України, голова Кам'янець-Подільської міської організації НСКУ (відповідальний секретар);

Дубінський В., кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії, декан історичного факультету;

Завальнюк О., доктор історичних наук, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, академік АНВО;

Полятинчук В., голова Кам'янець-Подільського міського об'єднання Товариства «Просвіта» імені Т.Шевченка.

С60 Кость Солуха – людина, освітній і громадський діяч (до 150-річчя від дня народження та 110-річчя від заснування Подільської «Просвіти»). Збірник матеріалів круглого столу. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2016. – 64 с.

УДК 008+37(477.43)(092)
ББК 71+74.03(4Укр)я431

Збірник містить доповіді та повідомлення учасників круглого столу, присвяченого 110-річчю від заснування Подільської «Просвіти» та 150-річчя від дня народження К.Солухи, який було проведено на базі Кам'янець-Подільської центральної міської бібліотеки ім.К.Солухи 18 травня 2016 року.

Розрахований на науковців, пошукачів, студентів, освітян і усіх, хто цікавиться проблемами регіональної історії України початку ХХ століття.

К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2016

ПОДІЛЬСЬКА ПРОСВІТЯНКА ОЛЬГА ВАТИЧ (ПРИХОДЬКО)

У збірнику «Просвітницький рух на Поділлі» (1906-1923 рр.)», виданому 1996 року в Кам'янці-Подільському, привертає увагу вміщений у додатку «Список членів Подільського Українського Товариства «Просвіта» станом на 1 січня 1914 р.». Там наведено 143 прізвища, для багатьох діячів вказано адреси. Нашу увагу, зокрема, привернули такі записи, розміщені поруч: «11. Ватич, Ганна Константиновна, Підзамче» та «11. Ватич, Ольга Константиновна, Підзамче». Це сестри, доньки священника Костянтина Ватича. Розповімо детальніше про життя та творчі здобутки Ольги Ватич, у заміжжі — Приходько. Її чоловік – Олекса Приходько – теж є в зазначеному списку Подільської «Просвіти».

«З тих давніх часів змінилось все – і люди, і звичаї, і все життя. Але білі мури Кам'янця, що перетривали довгі лихоліття, стоять, як в давнину стояли. Стоять велична фортеця, і турецький міст, і мінарет. І водоспад під мостом шумить, як сотні літ тому, і тихий Смотрич несе свої води до бистрого Дністра. Стоїть ще й старесенька дерев'яна церквися у вузькій долині Карвасар, між скелею та баштами фортеці. А навесні, як у давнину, цвітуть білі акації, які під гарячим сонцем Поділля порозростались і буяють на кам'янецьких скелях в кожному куточку, в кожній щілині. Цей чудовий, хвилюючий, п'янкий аромат сповняє все місто і куриться, як тиміям, у височінь до неба.

Десь певно в місячному сяйві, в прозорі, ясні ночі, повні краси і поезії, повні таємного чару, давно забуті тіні минулого, приваблені цією красою, вертаються, щоб поглянути на рідне місто, щоб послухати тлум водоспаду, щоб поблукати тими доріжками, якими колись так легко ходилося за юних днів, за юних мрій...

Будьте ж благословенні, рідні місця, де колись переживалась та чарівна казка, та вічно прекрасна радість кохання, але де залишилось також так багато сліз та горя... Минулося. Все кануло у вічність».

Цими зворушливими словами, сповненими світла та легкого щему й суму, подолянка Ольга Приходько (1891-1981) завершує родинну хроніку «Прадід Ілія». Під завершальними словами хроніки стоять дата й місце написання: «Прага, Великдень, 1967 рік».

«Минулося. Все кануло у вічність». З таким висновком мемуаристки і погоджуєшся, і не погоджуєшся. Так, людей, описаних у хроніці, давно вже немає на світі. Понад півтора століття тому, 1861 року, відійшов у вічність прадід Ілія. Та й авторки хроніки вже понад три десятки літ немає з нами. Але під її пером зі сторінок «Прадіда Ілії» надзвичайно яскраво оживає життя, що охоплює добрий шмат років – століття з гаком: від 1828 року, коли Ілія Думанський став настоятелем храму в подільському селі Савинці, до 1933 року, коли на Підзамчі біля Кам'янця-Подільського після голодної зими у Великодню ніч відійшла Наталя Ватич – внучка Ілії Думанського, мати Ольги Приходько. Читаючи занотовані пані Ольгою родинні спогади, зримо бачиш грізного прадіда Ілію та його лагідну й тиху дружину – прабабуню Ірину, їхніх сімох доньок Домцю, Стасю, Масю, Ганю, Сяню, Прісю (бабусю Ольги Приходько) та рано померлу

Марцю, їхніх чотирьох синів Івана, Костянтина, Аристарха та Олексія, дітей Прісі – Петрушу та Наталію (маму Ольги Приходько), Ольжиного батька Костянтина Ватича та трьох її сестер. Тож далеко не «все кануло у вічність».

Про всіх розповіла мемуаристка. А про себе повідала десь поміж рядками. Так, у розповіді про другу парафію батька у дужках побіжно зауважила про себе: «бо тим часом народилася ще одна донечка». Та в іншому місці відвела один абзац своєму чоловікові та синові, навіть не назвавши ні себе, ні їх по імені:

«Батьки були щасливі, що всі діти стають самостійними і стоять на добрій дорозі. І милий малий внучок знайшовся в домі, якого привезла третя дочка на довшу гостину, поки мала складати державні іспити в університеті. І гарного, веселого зятя полюбили всі в родині. Найбільше подобався він старенькій бабусі, яку тепер усі величали прабабусею. Вона все повторювала:

– Аж нарешті дочекалася одного хлопця в родині!»

То хто ж вона, Ольга Приходько?

Майбутня укладачка сімейної хроніки Ольга Костянтинівна Ватич народилася 12 липня (за новим стилем 24 липня) 1891 року. Її батько Костянтин Ватич був настоятелем Покровської церкви в селі Попова Ушицького повіту Подільської губернії (за три версти на схід від містечка Муровані Курилівці). Нині це село Роздолівка Мурованокуриловецького району Вінницької області. Із вибором імені для доньки у родині священника особливих проблем не було, адже 24 липня (за новим стилем) церква вшановує рівноапостольну Ольгу, велику княгиню київську.

Ольга стала третьою донькою у сім'ї Костянтина та Наталії Ватичів. Першою, ще на першій парафії отця Костянтина, народилася Олена. Охрестили її в день, який церква посвячує пам'яті рівноапостольних царя Костянтина та матері його – цариці Олени (21 травня за старим стилем), тож ім'я дівчинці легко відшукалося.

Коли Оленці минуло чотири роки, прийшов на світ її братик Олександр. Хлопчиків було вже майже два з половиною роки, коли восени неждано-негадано він захворів і втратив притомність. Перелякані батьки послали по лікаря. Але той поїхав кудись до тяжко хворого і там заночував. А коли на другий день він приїхав, то дитина вже ледве-ледве дихала. Врятувати її життя було неможливо.

Смерть сина стала для матері таким безпросвітним горем, що вона йшла на могилу Сашеньки, лягала на мокру землю, трусилася, плакала, і несила було її відвести додому. І сталося те, що мало статися. Наталя схопила гарячку і злягла без пам'яті. Надії на її порятунок майже не було. Тож отець Костянтин міг стати молодим вдівцем, Оленка – напівсиротою, а Ольга і не народитися. Але, як зауважила мемуаристка, «кожний має свою долю, а може отець Костянтин вимолвив собі у Бога цю ласку. Наталя не вмерла, встала, як тінь, здавалося дмухні – і вона зникне». Поїздка на море, зміна парафії, приїзд на канікули єдиного Наталиного брата Петра потроху повернули паніматку до життя. 28 липня (9 серпня за новим стилем) 1889 року у Ватичів народилася друга донька, яку назвали Ганною (у хроніці Ольги Приходько її названо Галею; напевно, саме так її називали в родині).

1890 року Олена стала навчатися в Кам'янці-Подільському в Подільському жіночому училищі духовного відомства (нині в цьому приміщенні розміщується коледж харчової промисловості). Надамо слово Ользі Приходько: «Треба було возити донечку Леночку в пансіон до Кам'янця, а це понад 100 верств в один кінець кіньми тричі на рік – туди й назад. Вліті ще було нічого, але на Великдень, на весні на ґрунтових дорогах стояло невилазне болото, а часом розливались річки, які небезпечно було переїздити. На Різдво, взимі лютували морози, гуляли метелиці, завірюхи, і легко було дитину перестудити. Крім того, дорога туди й назад забирала багато часу, так що дитя не встигало натішитись і знов мусіло їхати назад. А залишати її в школі о. Константан не мав серця, бо сам добре пам'ятав, як то було йому сумно, коли всі від'їжджали, а він один залишався десь у малій комірці, і про нього часами навіть забували подбати. Крім того, Леночка в пансіоні дуже тяжко звикала до холодного оточення і гірко терпіла прикре відношення злющої «класної дами». Усе заливалася сльозами, коли її батько залишав. І так жалісно благала взяти її додому».

І далі мемуаристка зазначила: «Це постійне нервування призвело до того, що хронічна хвороба о. Константина не тільки не вгавала, а все зогострювалась і сильно докучала. Став він таким подразненим, що майже нічого не їв. Лікар, до якого він звернувся в Кам'янці, порадив рішучо змінити спосіб життя і оточення».

14 (26) липня 1893 року Костянтина Ватича перевели на вакантне з квітня 1893 року місце – настоятелем Хрестовоздвиженської церкви в містечку Карвасари – передмісті Кам'янця-Подільського. Його третій доньці Ользі тоді було два роки.

Карвасарська парафія стала третьою та останньою в житті отця Костянтина. До парафії входили сім приміських поселень: крім Карвасар, Підзамче, Видрівка (нині ці три поселення входять до складу Кам'янця-Подільського), Татариски, Кубачівка (нині ці два села становлять єдине село Смотрич), Янчинці (нині Колибаївка) та частина Кармеліт (нині Вільховець). 1896 року парафія дещо зменшилася: Кармеліти повністю увійшли до парафії села Довжок. За даними на кінець XIX століття, парафіянами Хрестовоздвиженської були 576 чоловіків і 602 жінки. Крім того, на території парафії проживали 614 католиків, 18 лютеран і 784 євреї.

Кам'янець-Подільський був добре знайомий отцеві Костянтину. Тут у липні 1877 року він закінчив за першим розрядом зі званням студента Подільську духовну семінарію. Разом із ним семінарію закінчили майбутній знаменитий шашкіст Павло Бодяньський (теж за першим розрядом) і майбутній краєзнавець, настоятель церкви святого Георгія на Польських фільварках у Кам'янці-Подільському, тесть поета Володимира Свідзінського Йосип Сулковський (за другим розрядом).

6 (18) жовтня 1897 року у Ватичів народилася четверта та остання донька, яку назвали Євгенією. А за рік до цього закінчила навчання в духовному училищі найстарша Олена. Усі шість класів вона закінчувала за першим розрядом, щороку нагороджувалася книгою за зразкову поведінку та відмінні успіхи. Закінчивши училище, отримала атестат з правом на звання домашньої вчительки. За даними

1911 року, була помічницею виховательки в епархіальному жіночому училищі в Тульчині.

На відміну від Олени, три інші дочки отця Костянтина навчалися в Кам'янці-Подільському в Маріїнській жіночій гімназії. Всі троє її успішно закінчили: 1906 року – Ганна, 1908 року – Ольга, 1914 року – Євгенія. Причому Ольга та Євгенія закінчили гімназію зі срібною медаллю. Сьогодні в приміщенні гімназії розміщується навчально-виховний комплекс № 8.

У грудні 1910 року, коли в Кам'янці-Подільському гастролював театр Миколи Садовського, Ольга Ватич звернулася до Марії Заньковецької, щоб проконсультуватися, які тканини потрібно їй узяти для обрядження Музи Тараса Шевченка (така роль припадала Ользі при підготовці «живих картин» для вшанування пам'яті поета). Глянувши на Ольгу, Заньковецька сплеснула руками: «Твій образ тільки створений для Музи Шевченка. Але тобі не треба ніяких прозорих тканин. Мусиш бути в народному одязі. Благословляю тебе. Ось початок!» Знявши з себе п'ять разків коралового намиста, одягнула на дівчину.

Ольга Ватич одружилася з Олексою Приходьком — рідним братом автора спогадів «Під сонцем Поділля» Віктора Приходька. В них народився син, якого назвали Андрієм.

1919 року Олекса Кіндратович став адміністратором знаменитої Української республіканської капели під керівництвом Олександра Кошиця, яка того ж року виїхала з Кам'янця-Подільського на гастролі в Європу. З цією капелою як перекладач виїхала і рідна Ольжина сестра – Ганна. Її чоловіком став учасник капели Роман Кирчів (1892-1968).

Деякий час поруч було дві Ольги Приходько, дві родички. Адже в капелі співала рідна сестра Олекси та Віктора Приходьків – Ольга Кіндратівна Приходько, яку називали Тусею. 1924 чи 1925 року вона одружилася з Ігорем Лоським – учасником бою під Крутами, в якому він був важко поранений.

Ольга та Олекса Приходьки тривалий час вели культурно-просвітницьку роботу на Закарпатті, а з початком Другої світової війни оселилися в Празі.

1964 року Ольгу Приходько відвідала фольклористка Тамара Сис-Бистрицька, яка приїхала з Кам'янця-Подільського в Чехословаччину на лікування. Путівку в Карлові Вари їй пообіцяв незадовго до своєї смерті Максим Рильський. Після смерті поета в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії, який довго очолював Максим Тадейович, на щастя, не забули про обіцянку свого директора.

Тамара Андріївна привезла Ользі Приходько від її сестри Євгенії давню фотографію родини й образ, яким благословляли до шлюбу Олексу Приходька й Ольгу Ватич. При від'їзді Тамари Сис додому Ольга Приходько вручила їй намисто Заньковецької зі словами: «Вручаю Вам. Якщо настане той час, коли відчуватимете потребу у такому ж вчинку, вручите цей святий спогад достойній жінці, як колись Заньковецька одягла намисто на мене». Згодом Тамара Андріївна вручила намисто поетесі Наталі Кащук, яка закінчила в Кам'янці-Подільському п'яту школу і, живучи і працюючи в Києві, ніколи не забувала про місто свого дитинства та юності.

У Празі завершився земний шлях Приходьків: Олекса Кіндратович помер 8 лютого 1977 року на 90-му році життя, а Ольга Костянтинівна – 14 січня 1981 року, теж на 90-му році життя.

Тепер звернемося до творчості Ольги Приходько – як перекладної, так і оригінальної. Вона є авторкою (точніше, співавторкою-перекладачем) першого україномовного підручника з ботаніки. А сталося це так. Ольга Костянтинівна переклала з російської мови другу частину «Курсу природознавства» Івана Трояновського «Животвір: рослина та її життя». Першу частину цього курсу («Нерість: повітря, вода, земля») переклав В. Шаравський. Обидві частини, а також «Оповідання з природознавства» Івана Трояновського, які теж переклав В. Шаравський, побачили світ 1920 року в Кам'янці-Подільському у видавництві товариства «Дністер».

17 січня 1958 року газета «Свобода» повідомила, що в Торонто вийшла друком англійською мовою велика книжка альбомного характеру та формату «Народне мистецтво Карпатської України» із вступом професора Володимира Січинського (уродженця Кам'янця-Подільського, сина знаменитого подільського дослідника Юхима Січинського) та в перекладі Ольги Приходько. Видавцем був Филип Остапчук. Книга має 42 сторінки тексту та 110 сторінок чорно-білих і кольорових таблиць.

У другій половині 1960-х – на початку 1970-х років Ольга Приходько активно публікувалася в україномовній газеті «Свобода», що досі видається в США. 10 березня 1966 року розпочалася публікація з продовженням написаної Ольгою Костянтинівною родинної хроніки з життя подільського духівництва минулого століття «Прадід Ілія». У передмові авторка зазначила: «Тіні минулого часто не дають мені спокою. Здається, що мої давно забуті предки хочуть пожити ще хоч хвилину, хоч у спогадах своїх внуків та правнуків. А тому спогади про свого прадіда та про долю його дітей, які збереглися у нас в родині, вважаю своїм обов'язком дбайливо списати». І підкреслила: «Усе, що пишу тут, є дійсно правдиве, списане із слів моєї бабусі Євфросини Головацької (1832-1918), молодшої доньки прадіда Ілії». Прадід Ілія — це православний священик Ілія Думанський, який у 1828-1861 роках був настоятелем храму в селі Савинці Кам'янецького повіту Подільської губернії (нині Ярмолинецького району Хмельницької області). Перша частина хроніки не мала окремої назви. Її публікація розтягнулася на 21 подачу й завершилася 8 квітня 1966 року – у числі «Свободи», що побачив світ напередодні Великодня.

Публікація другої частини «Пріся» розпочалася 3 травня 1967 року, мала 29 подач і завершилася 14 червня 1967 року. Під останньою подачею було зазначено: «Прага. Великдень 1966». Ця частина розповідала про життя Євфросини Іллівни Головацької, бабусі Ольги Приходько.

Публікація третьої частини «Петруша» розпочалася 27 березня 1968 року й завершилася 18 квітня 1968 року. Уже в наступному числі, 19 квітня, розпочалася публікація четвертої частини, що мала назву «Наталія». Завершилася вона, а з нею і вся публікація родинної хроніки 7 червня 1968 року. Під останньою подачею зазначено: «Прага. Великдень. 1967 рік». Третю та четверту частини присвячено долі дітей Євфросини Головацької – сина Петра, який став інженером, та доньки Наталії (матері Ольги Приходько).

В епілозі авторка писала: «Ця родинна хроніка – правдиве оповідання про історію минулого життя, має, між іншим, на меті звернути увагу читача на ту велику зміну в усіх формах життя, культури та освіти, яка відбулася в одній тільки родині бігом п'ятьох генерацій. Хроніка охоплює приблизно 150 літ: прадід Ілія народився з кінцем XVIII століття (1789 р.)».

У «Свободі» також були надруковані ще два твори Ольги Приходько: «Кам'яне серце» (19 січня – 2 березня 1972 року, 20 подач) і розповідь з часів старого Поділля «З моря житейського...» (1 липня – 5 серпня 1972 року, 19 подач).

Л.В. Баженов

ПОСТАТЬ КОСТЯ СОЛУХА В СПОГАДАХ І ПРАЦЯХ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Загалом за 25 років незалежності України всіляким аспектам історії вітчизняної «Просвіти» за 150-літню її діяльність присвячено понад 12 тисяч різного роду публікацій, в тому числі кілька десятків докторських і кандидатських дисертацій, майже сотня монографій, книг, збірників документів і матеріалів, наукових збірників конференцій, симпозіумів і круглих столів. У Хмельницькій області за цей час здійснено близько 800 публікацій з минувшини і сьогодення «Просвіти» в загальноукраїнському плані, головне, на Поділлі. В травні 1995 р. у Кам'янці-Подільському відбулася одна з перших на Хмельниччині всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі», присвяченна 90-річчю заснування Подільської «Просвіти». Наступного року Кам'янець-Подільське міське товариство «Просвіта» спільно з місцевим історико-культурологічним товариством «Подільське братство» провели конференцію і видали збірник «Просвітницький рух на Поділлі», присвячений 90-річчю Подільської «Просвіти». У 2005-2006 рр. широко відзначено 100-річчя цієї «Просвіти», проведено у м. Хмельницькому всеукраїнську науково-практичну конференцію «Просвіта» в духовно-культурному піднесенні України». На початку червня 2011 р. у Кам'янець-Подільському відзначена 105-річниця створення Подільської «Просвіти» проведенням регіональної науково-практичної конференції «Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення». У травневі дні 2016 року на Хмельниччині вшановується 110 річниця Подільської «Просвіти». Все це є свідченням того, що з плином часу у ХХІ столітті не згасає науковий та пізнавальний інтерес до історії просвітницького руху в Україні та її подільському регіоні, до його діячів і активних учасників, у тому числі Костянтина Солухи, висвітлення діяльності якого на ґрунті українського національного відродження наскрізно відображено через усі названі видання.

Метою цього дослідження є виокремити із загального історіографічного потоку літератури про Подільську «Просвіту» праці та мемуари про її видатного подвижника і очільника в 1906-1922 рр. Костянтина (Кості) Григоровича Солухи (17(30). 05. 1861, с. Каритне Балтського повіту – 28. 01. 1922, м. Кам'янець-

Подільський). У середині 1880-х рр. його випускника медичного факультету Київського університету доля привела спочатку до містечка Оринин, де він працював лікарем, згодом до м. Кам'янця-Подільського, де він у перші десятиліття ХХ ст. прославився як лікар від Бога, активний діяч громадсько-політичного життя міста і Поділля загалом, як один із засновників і керівників Подільської «Просвіти».

Вже при житті Солухи, особливо в часи Української революції 1917-1920 рр. на Поділлі і місті над Смотричем, у тогочасних демократичних часописах, що видавалися в Кам'янці-Подільському, «Поділля», «Село», «Україна», «Свято Поділля» та інших, містяться інформаційні публікації, замітки і гасла про діяльність на посаді голови Подільської «Просвіти» Костянтина Григоровича [1, с. 80-81, 183, 195, 197, 273], які є вартісними для дослідників цієї постаті. 18 вересня 1918 р. щоденна газета «Україна» з нагоди широкого відзначення в Кам'янці-Подільському 35-річчя подвижницької праці К.Г. Солухи на Поділлі вперше опублікувала розгорнуту біографію про нього і подала таку оцінку його громадської діяльності: «Тільки завдяки заходам Костя Григоровича могла існувати місцева «Просвіта», яка весь час була на підозрінні у влади. У всіх місцевих управлінських інституціях легальних і таємних К.Г. був дуже діяльним керівником і корисним членом» [2]. У тому ж числі газета «Україна» вмістила окремо детальний опис святкування зазначеного ювілею К.Г. Солухи, вшанування його подолянами і жителями міста над Смотричем. [2].

Проте в радянські часи така постать була не в честі для офіційної влади, яка у 1923 р. ліквідувала просвітницький рух в Україні та Кам'янці над Смотричем. Тому постать Костя Солухи до початку 1990-х років у радянській історіографії замовчувалася. Правда, у 1930 р. було видано за редакцією М. Грушевського збірник «За сто літ: матеріали з громадського і літературного життя України», в якому вміщена стаття В. Герасименка «З українського громадського руху на Поділлі (пам'яті К.Г. Солухи)» [3, с. 305-313]. В ній у позитивному плані висвітлювався життєвий і трудовий шлях цього подвижника, його діяльність на ниві Подільської «Просвіти» та українського національно-культурного відродження.

У 1930-ті – 80-ті рр. прагнули зберегти пам'ять про К. Солуху, осмислити і оцінити його роль у просвітницькому русі на Поділлі його соратники, друзі, що опинилися в лавах української західної еміграції, яка продовжила просвітницьку діяльність і традиції в зарубіжжі. Найбільш цінні матеріали і спогади про Подільську «Просвіту» 1906-1920 рр. та її очільника К. Солуху відображені у мемуарах його соратника, відомого громадсько-просвітницького діяча краю Віктора Приходька, який емігрував до Польщі. Зокрема, він детально описав у своїй відомій книзі «Під сонцем Поділля» [4] перший (1906-1914 рр.) і другий (1917-1920 рр.) періоди діяльності Подільської «Просвіти», подав детальну характеристику та значення у просвітницькому русі К. Солухи, висвітлив особисті взаємини в родині Солухи-Приходьків тощо. Зокрема, у своїй книзі спогадів він писав, що К.Г. Солуха «...вважає цілістю і монолітністю, викликав невільну повагу як прихильників, так і ворогів.., прекрасний лікар і безкорисливий чоловік, він користувався любов'ю всіх національностей міста Кам'янця. Його кликали до хворих багаті й бідні». Окремі штрихи-доповнення

про К. Солуху містяться в опублікованих автобіографіях відомих діячів української еміграції І. Огієнка, В. Вінниченка, Д. Антоновича, В. Січинського та інших, які у 1917-1920 рр. перебували у Кам'янці-Подільському й були учасниками просвітянського руху. Чимало позитивного про К. Солуху подав у мемуарах інший відомий емігрант-подолянин Григорій Костюк, який опинився у США і дожив до нашого часу [5]. Довідка про К. Солуху була вміщена у відомій еміграційній «Енциклопедії Українознавства».

Проте справжнє повернення із забуття К.Г. Солухи і вибудовування йому почесного місця в українському суспільстві та подолян започаткувалося вже в незалежній Україні. За 25-річчя національно-культурного відродження держави сформувалася наукова історіографія його життя, трудової та громадсько-політичної діяльності. Вже у перші роки здобуття незалежності в Кам'янці-Подільському та Хмельницькому спочатку на шпальтах газет почали публікуватися статті та матеріали про нього, які науково його реабілітували від шельмування радянського режиму і віддавали йому належне як діячеві просвітянського руху на Поділлі. Такі публікації здійснили у 1991-1995 рр. кам'янецькі науковці і краєзнавці В.Лозовий, М.Мошак, Є.Сохацька, П.Ткачук, О.Будзей, Е.Крилов, Т.Сис, В.Мацько, О.Завальнюк та інші, які водночас виступили як діячі відродження і становлення осередків у Кам'янці-Подільському та Хмельницькій області Українського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка. Одна з перших ґрунтовних статей «Кость Солуха – незмінний голова Подільської «Просвіти» в той час належить кам'янчанину В. Лозовому [6], яка за цією ж назвою була кілька разів після доопрацювання і доповнень новими фактами перевидана у наукових збірниках [7, с. 14-15].

Від 1995 року розпочалися захисти дисертаційних робіт, публікація дослідницьких статей і матеріалів про К.Г. Солуху в наукових збірниках всеукраїнських і регіональних конференцій, симпозіумів, присвячених 90-річчю, 100-річчю та 110-річчю просвітянського руху на Поділлі або проблемам національно-культурного відродження України. Зокрема, у 1995 р. О.М. Герман захистив у Чернівецькому національному університеті, присвячену дослідженню історії Подільської «Просвіти», в якій належно оцінена діяльність К.Г. Солухи [8]. Першою на Поділлі всеукраїнською стала наукова конференція «Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі» з нагоди 90-річчя Подільської «Просвіти» у м. Хмельницькому (9-10 травня 1995 р.), де були анансована стаття В. Лозового про К.Г. Солуху та чимало згадок про нього в інших доповідях, виданого за результатами роботи зібрання наукового збірника [9]

Водночас з'явилася низка публікацій про постать К.Г. Солухи в контексті трудової діяльності та просвітянства в численних наукових виданнях. Зокрема, О.М. Завальнюк оприлюднив розгорнуті статті про цього подвижника як талановитого лікаря, діяча Подільської «Просвіти» в науковому збірнику «Історія України» (2004) [9, с. 189-202], у монографіях і книгах за своїм авторством «Українська еліта і творення національних університетів освіти: фундатори і будівничі» (2005) [10, с. 282-289], «Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах» (2006) [11, с.116-124], «Минуле і сучасне Кам'янця-Подільського» [12] (2007, с. 165-174) та ін. Низку статей про К.Г.

Солуху опублікував дослідник цієї постаті А.А. Трембіцький, в яких проаналізував громадську, наукову і просвітницьку та лікарську діяльність [13, с.151-153; 14, с.283-311], місце родини Солухи-Приходьків в історико-культурній спадщині України [15, с. 161-164], визначив напрямки подальших досліджень життєвого шляху Костя Солухи [16, с. 149-156] та ін. Свій погляд на життя і просвітницьке подвижництво К.Г. Солуха оприлюднив у нарисі про нього харківський науковець і літератор з Поділля Е. Ф. Сикора в книзі «Лица Каменца Подольского» (2010) [17, с. 427-430]. Можна перелічувати й інших авторів та їх праці, які сьогодні досліджують і популяризують діяльність К.Г. Солухи (наприклад, В. Адамський, Б. Кришук, Ю. Блажевич, С. Єсюнін, М. Мошак, В. Лозовий, Т. Мусійчук, А.А. Трембіцький, А.М Трембіцький, Г. Кучеров, В. Стецюк, А. Машталір, О. Кравчук, В. Мацько, О. Будзей, за ініціативою якого та при підтримці громадськості весною 2016 р. Центральної міській бібліотеці присвоєно ім'я Кості Солухи, та ін.). Матеріали до біографії К.Г. Солухи з його світлинами виставлені сьогодні на електронних порталах Одеси і Кам'янця-Подільського, останній підготували М. Мошак і С. Єсюнін.

Здавалося б, що постать Костя Солухи достатньо висвітлена в літературі та інших ресурсах упродовж ХХ століття по нинішній день. Насправді ж, історіографія цього подвижника навіть близько не може зрівнятися з обсягом праць, створених за цей час про його соратників по просвітницькому русі Юхима Сіцинського, Віктора Приходька, Софії Русової та інших іменитих осіб. Опубліковані матеріали про Костя Григоровича майже однотипні і мало чим доповнюють один одного, що значно звужує наші знання про нього, залишає «білі плями» в його біографії, характеристиці різних аспектів діяльності, в тому числі і як про науковця.

Отже, на порядок денний сьогодні постає завдання знайти автора-дослідника або колектив авторів, які б вичерпно опрацювали архівні джерела в Україні, закордонну і вітчизняну періодику, мемуари і спогади сучасників та очевидців й інші матеріали і створили б монографію, науково-популярну книгу, оприлюднили б збірники документів про Костянтина Григоровича Солуху й, таким чином, в повному обсязі відновили про знання для потреб прийдешніх поколінь. Водночас важливо створити і видати енциклопедичний довідник про всіх діячів і активних учасників Подільської «Просвіти» від початку ХХ ст. і до нашого часу, щоб ніхто з них не був забутий, обійдений увагою і повагою за просвітне подвижництво в ім'я України.

Використані джерела і література:

1. «Просвіти» Поділля в добу Української революції (1917-1920) : зб. док. і мат. /упоряд. всуп. Частина В. Адамського, Б. Крищука. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. – 571 с.
2. Україна : щоденна газета (м. Кам'янець-Подільський). – 1918. – 18 вер.
3. За 100 літ : матеріали з громадського і літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття /за ред.. М. Грушевського. – Харків; Київ, 1930. – Кн. 5.
4. Приходько В. Під сонцем Поділля : спогади /Віктор Приходько. – Вид 4-те. – Нью-Йорк; Мюнхен: Вид-во «Криниця», 1967. – Ч. І. – 184 с.
5. Творча спадщина Григорія Костюка в контексті сучасної наукової думки. Матеріали всеукр. наук. конференція, присв. 100-річчю з дня народж. академіка НАН України. 24-25 жовт. 2002 р. /за ред. В.П. Мацька. – Київ ; Хмельницький: «Просвіта», 2002. – 122 с.
6. Подолянин (м. Кам'янець-Подільський). – 1994. – 8 жовт.

7. Проблема духовного і національного відродження на Поділлі : наук. зб. за матеріалами всеукр науково-краєзн. конф., присв. 90-річчю утворення Подільської «Просвіти» /гол. ред.. В.П. Мацько. – Хмельницький, 1995.
8. Герман О.М. Діяльність товариства «просвіта» на Поділлі наприкінці XIX і першій половині XX ст. Автореф. к. істор. н. (07.00.01 – історія України). – Чернівці, 1995. – 24 с.
9. Завальнюк О.М. Лікар-просвітник К.Г. Солуха і Кам'янець-Подільський державний український університет /О.М. Завальнюк //Історія України : маловідомі імена, події, факти (збірник статей). – К.; Хмельницький; Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004.
10. Завальнюк О.М. Солуха Кость Григорович //Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національних університетів освіти: фундатори й будівничі /О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський, 2005.
11. Завальнюк О.М. Солуха Кость Григорович //Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного університету в іменах /О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський, 2006.
12. Завальнюк О.М. Кость Григорович Солуха //Завальнюк О.М. Минуле і сучасне Кам'янця-Подільського: політики, військові, підприємці, діячі освіти, науки, культури й медицини : історичні нариси /О.М. Завальнюк, О.Б. Комарніцький. – Кам'янець-Подільський, 2007.
13. Трембіцький А.А. Громадсько і науково-просвітницька діяльність Кості Солухи : напрями дослідження /Андрій Трембіцький //Подільська «Просвіта : історія і сьогодення : науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 2011.
14. Трембіцький А.А. Діяльність Кості Солухи на лікарській ниві /Андрій Трембіцький //Освіта, наука і культура на Поділлі 6 збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 12.
15. Трембіцький А.А. Родина Солухи Приходьків в історико-культурній спадщині України /Андрій Трембіцький, Анатолій Трембіцький // Подільська «Просвіта» : історія і сьогодення : науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 2011.
16. Трембіцький А.А. До біографії Костя Солухи – засновника і голови Подільської «Просвіти» /Андрій Трембіцький //«Просвіта» в духовно-культурному піднесенні України. Матеріали всеукр. науково-практ. конф., присв. 100-річчю з часу створення «Просвіти» на Поділлі. – Хмельницький, 2005.
17. Сикора Э.Ф. Солуха Константин (Кость) Григорьевич //Сикора Э.Ф.. Лица Каменца-Подольского или те, кто творил историю «Цветка на камне», кто оказывал влияние на его судьбы /Э.Ф. Сикора. – Харьков, 2010.

О.М.Завальнюк

КОСТЬ СОЛУХА У НАЦІОНАЛЬНОМУ ВІДРОДЖЕННІ УКРАЇНИ 1918 р. (до 155-річчя від дня народження та 110-ї річниці заснування Подільської „Просвіти”)

Українська інтелігенція в добу національного відродження 1917-1920 рр. виявила свої кращі риси, забезпечуючи у різних сегментах державної і культурно-освітньої праці на всеукраїнському і регіональному рівнях таку результативність, яка загалом відповідала запитам і потребам свого народу, давала змогу розв'язувати як історично задавлені, раніш ігноровані самодержавством завдання, так і вчасно реагувати на нові, невідкладні виклики.

З-поміж регіональних культурно-просвітніх діячів неабияким хистом, цілеспрямованістю і чималими організаційними якостями виділявся авторитетний серед простих українців та представників інших національностей старший лікар Кам'янець-Подільської губернської лікарні Кость Солуха, який

упродовж багатьох років вірно і наполегливо служив справі українського просвітництва, очолював Подільську губернську організацію товариства „Просвіта”.

Особливе місце в його просвітній діяльності посів період Української революції 1917-1921 рр. Вже після повалення царизму він доклав зусиль для відродження розпущеного у попередні часи осередку „Просвіти” у Кам’янці-Подільському. Ця подія сталася у березні 1917 р. [1, с.37]. Утім через хворобу йому, 56-річному, все ще практикуючому лікареві, довелося передати керівництво Подільським просвітнім товариством молодшим, перспективним місцевим діячам, при цьому зовсім не відчуваючи якогось дискомфорту. Коли це сталося точно, поки-що встановити не вдалося. На жаль, про це не сказано і у спеціальному дослідженні, присвяченому К.Солусі як незмінному голові Подільської „Просвіти” [2, с.63-69]. Як свідчать опубліковані факти, ще у вересні 1917 р. він, як голова Подільського українського товариства „Просвіта”, підписав посвідчення В.Злотчанському, обраному делегатом на Всеукраїнський просвітянський з’їзд у Києві [1, с.51]. Скоріш за все, посаду довелося залишити наприкінці зими 1918 р. через хворобу (сплячка), яка почала прогресувати (О.М.Пащенко називає Солуху головою „Просвіти” при висвітленні подій початку 1918 р. [3, с.351,] і Почесним головою, коли мова зайшла про поїздку делегації кам’янецьких просвітян до столиці „на початку весни 1918 р.” [3, с.351, 353]). Враховуючи незаперечні заслуги Костя Григоровича перед українством, побратими обрали його Почесним головою, членом Ради і одночасно скарбником осередку. Як вдалося встановити, документи, які виходили з Подільської „Просвіти”, наприклад, влітку 1918 р., підписував Голова П.Бутовський, а згодом Є.Шманкевич [1, с.105, 109].

Найбільш значимою, незабутньою і успішно розв’язаною справою К.Г.Солухи, яка мала величезне значення для самоствердження українців в ході національного відродження, була його самовіддана, деколи не замінима діяльність із заснування та відкриття у жовтні 1918 р. Кам’янець-Подільського державного українського університету. За В.К.Приходьком, Кость Григорович не був ініціатором творення цього вишу, утім ця ідея „могла набрати значення поважної й реальної справи тільки при умові, коли її підпер авторитетом власним і і авторитетом старішої й найзаслуженішої української установи на Поділлі – Голова „Просвіти” лікар Солуха” [4, с.10]. Ця думка далеко не суб’єктивна. Заступниця Голови Подільської „Просвіти” Олімпіада Пащенко у своїх споминах наголосила: коли в кулуарах міської думи почали обговорювати справу перетворення Кам’янця-Подільського на університетське місто, то вона, як гласна тієї думи, відразу помчалася на консультацію до К.Солухи, який був не просто найбільш досвідченим в Раді „Просвіти”, а й добре відомим в регіоні українським діячем, якого знали чимало представників інтелігентних кіл столиці [3, с.341]. Не останню роль у вирішенні нашвидкуруч оформленого проекту відіграла його (Солухи) ґрунтовність, розважливість, толерантність, комунікабельність, нарешті, готовність сповна віддати свої сили задля такої потрібної для всього українства, а також населення міста і регіону, великої і перспективної справи, як заснування українського університету, який мав бути одночасно і осередком, і рушієм національного відродження.

Коли на початку січня міська дума Кам'янця-Подільського офіційно розглянула питання про перенесення сюди частини університету св. Володимира з українським відділом і у зв'язку з цим обрала свою делегацію для поїздки до Генерального секретарства освіти УНР, Рада Подільської „Просвіти” ухвалила рішення, за яким до групи гласних приєднався Кость Солуха. Очевидно, не без його участі просвітяни, які виробляли текст звернення до вищої української влади, внесли зміни до формулювання пропозиції міської думи – не переносити до міста частину столичного університету, а заснувати тут цілу філію зазначеного вищого навчального закладу зі всіма факультетами [5]. Тобто мова йшла про розміщення у старовинному Кам'янці повноцінного вишу, який би готував фахівців на 4-х факультетах – історико-філологічному, фізико-математичному, юридичному і медичному, маючи при цьому значення міжрегіонального університету.

Про поїздку К.Солухи у складі кам'янецької делегації до Києва у січні 1918 р. відомо небагато. У столиці він дізнався, що питання філії університету св. Володимира вже вирішено на користь Криму. Тоді Кость Григорович зустрівся з вихідцем з Поділля учителем однієї із столичних гімназій М.В.Сімашкевичем, який, радо підтримавши ідею творення в губернському центрі філії університету, спрямував делегацію до Ф.П.Сушицького, що працював в Генеральному секретарстві освіти УНР. На аудієнції у цього поважного діяча К.Солуха наголосив на тих основних чинниках, які підводили під університетський проект реальний ґрунт і переконували у необхідності заснування вишу лише у Кам'янці-Подільському. Після цього він зустрівся з політиком О.Х.Саліковським, обмінявся з ним думками щодо перспектив реалізації університетської ідеї, закликав його бути помічником у цій складній і важливій справі.

Під час зустрічі з кам'янчанами Ф.П.Сушицький, як писала газета „Свято Поділля”, „порадив заснувати в Кам'янці не філію університету св. Володимира і навіть не Народний Університет, а Державний Український Університет. Делегації розуміється тільки лишалося приєднатися до такої щасливої думки і тут же було зложено прохання до Міністерства народної освіти про відкриття в м.Кам'янці Українського Університету” [1, с.195, 196].

Повернувшись до рідного міста, делегація прозвітувалась у міській думі, яка після цього обрала, очевидно, за погодженням із столичними консультантами, спеціальну Університетську комісію із 8 осіб. Від Подільського українського товариства „Просвіта” до неї увійшов К. Солуха, який зовсім нещодавно довів у столиці свою виключну роль у перемовинах щодо вирішення окресленої проблеми. Кость Григорович, як і всі інші члени комісії, яку очолив професор Петро Бучинський, накреслювали плани роботи, утім військовий переворот, який здійснили більшовики 22 січня 1918 р., перервав роботу Університетської комісії. Ситуація змінилася на краще, коли за допомогою австро-німецьких військ частини російської армії залишили і Поділля, і Україну загалом.

Відновлення у березні юрисдикції УНР у столиці не давало відповіді на запитання, чи буде збережений курс української влади на заснування університету у Кам'янці-Подільському. Тому Подільська „Просвіта”, в керівництві якої генерувалася університетська ідея, взяла на себе відповідальну роль просування її в державних структурах. Як наголошувала О.М.Пашенко,

„імпульс всієї справи відкриття Українського Університету перенесено до „Просвіти”, до якої й від якої стягалися й виходили, як би за благословенням до матері, всі наміри українського культурно-національного й політичного характеру” [3, с.351]. Виходячи з такої глибоко усвідомленої місії основного рушія у реалізації попередньо схваленого на різних рівнях університетського проекту і враховуючи той факт, що у місті певні політичні кола розпочали відкриті випадки проти української культури [6], просвітяни Кам’янця-Подільського вирішили спорядити до Києва свою спеціальну делегацію, якій дали доручення, по-перше, з’ясувати в урядників (на той час помінявся міністр освіти), чи залишаються у силі попередні домовленості і чи держава бере на себе свою частину відповідальності за кінцевий результат; по-друге, домогтися формалізації усної угоди, яка мала б зобов’язуюче юридичне значення і передбачала певний графік просування проекту. Ці питання, за О.М.Пащенко, мали вирішувати троє просвітян – К.Солуха, В.Приходько і вона сама [3, с.351], за В.Приходько, – лише двоє – К.Солуха і О.Пащенко [4, с.17]. Якщо у цих джерелах йдеться відповідно про зустріч з кількома професорами Київського народного українського університету і візит до Міністерства освіти УНР, де обговорювалося актуальне для кам’янчан питання, то у протоколі засідання Комісії у справах організації мережі народних українських університетів від 24 березня 1918 р. зазначено, що тут про можливість і умови заснування у Кам’янці-Подільському університету доповідав І.Діяченко [7], чиє ім’я мемуаристи не згадують зовсім при цьому вояжі до столиці. В іншій, більш ранній роботі (1918 р.), О.Пащенко згадує, що у березні 1918 р. вона і І.Діяченко побували на засіданні тієї комісії (про К.Солуху не йдеться), причому про матеріальне становище міста і його бажання заснувати університет доповідав не її колега, якому, за архівним джерелом, винесли подяку за надану об’єктивну інформацію, а саме авторка спогадів – Олімпіада Михайлівна [3, с.342]. Отже, ім’я Кості Солухи під час цього візиту подано зовсім не обґрунтовано. Але це не означає, що цей діяч, після вже згаданого вояжу у січні 1918 р., взагалі не брав участі у просуванні проекту через столичні структури (архівний документ засвідчує, що його поїздка відбулася дещо пізніше).

28 березня 1918 р. делегація доповідала про результати поїздки Університетській комісії у розширеному складі до 15 осіб. Кость Солуха зберіг свої місце і активно працював у ній аж до самого відкриття університету. Найбільшим і першим реальним результатом співпраці кам’янчан у Києві стала домовленість про приїзд на 4 квітня 1918 р. спеціальної столичної делегації, яка в адміністративному центрі Поділля повинна була визначитися: має чи немає місто належні умови для розміщення у себе університету і чи готово воно підтримувати виш. Підставою для цього стала ухвала Комісії в справі організації мережі народних українських університетів в Україні від 20 березня 1918 р. про внесення Кам’янця-Подільського до переліку міст, де університети мали бути відкриті у першу чергу [8]. У зустрічах з членами цієї комісії, яку очолив професор І.М.Ганицький – ректор КНУУ, брав участь і К.Солуха. Разом з О.П.Шульмінським він інформував гостей про те, як появилася ідея заснувати університет, наголосив на згуртуванні навколо університетського проекту багатонаціональної місцевої інтелігенції. Коли мова зайшла про структуру

майбутнього закладу, К.Солуха і О.Пашенко наполягли на відкритті ще й богословського факультету [9]. Попри загалом успішний фінал роботи столичної делегації у Кам'янці-Подільському, виявилось, що найслабшим місцем у реалізації університетського проекту було задоволення умови Міністерства освіти про виділення з міського бюджету 1 млн крб. (міська дума погодилася зробити це позичково при умові, що сама десь роздобуде гроші).

Розуміючи, що невиконання цього пункту може припинити подальшу співпрацю з Києвом, Кость Солуха направився до Вінниці, щоб переконати членів управи губерньського земства виділити зі свого бюджету кошти (той самий дефіцитний мільйон карбованців) під заснування Кам'янець-Подільського університету. Як згадує В.Приходько, „Солуха доїхав до Вінниці, до Губерніальної Управи, „на перекладних”, цебто як їздилося тоді в Україні: трохи потягом, трохи кіньми, трохи в нормальному вагоні, а трохи в вантажному, чи, як тоді називали, „теплущі”... Доктор Солуха від імені кам'янчан підказував мені мотиви, чому Український Університет має повстати саме в Кам'янці: Кам'янець-Подільський – українське місто, висунуте найдалі на Захід. Історично тут змагалися впливи польські, російські, турецькі. Тепер, в цю переломову історичну добу, Кам'янець-Подільський цим впливам має протиставити міцну фортецю національної культури – Український Університет. Коли ж у майбутньому Україна стане соборною, цей Університет буде тією культурно-національною лабораторією, де будуть згладжуватись різниці між Наддніпрянщиною і Галичиною” [4, с.13, 15-16]. Після виступу В.Приходька губерньське земське зібрання, яке відбулося 22-26 квітня 1918 р., бурхливо привітало ідею заснувати першу вищу школу на Поділлі і план її фінансування, тобто виділити під цей проект 1 млн. крб., але надати кошти частинами – у 1918 р. 200 тис. крб., а решту поділити на два наступних роки – по 400 тис. крб., сподіваючись, що фінансове становище земства тоді значно покращиться [10]. Словом, Кость Григорович, а разом з ним і всі прихильники університетського проекту у Кам'янці-Подільському, могли торжествувати – важливу перешкоду на шляху заснування вишу було знято. Проте через три дні, після цієї оптимістичної події, сталося непередбачуване – у Києві консервативні політичні сили вчинили державний переворот, привівши до влади гетьмана Павла Скоропадського. Залишалось чекати, якою буде доля усіх раніш досягнутих домовленостей в університетському питанні.

К.Солуха спостерігав за змінами в країні, новими кадровими призначеннями гетьманської адміністрації. Столична преса повідомляла про намір нової влади продовжувати курс на національне університетське будівництво, що не могло не обнадіяти. Але досвідчений Кость Григорович розумів, що „під лежачий камінь вода не тече”. І на початку червня він опиняється у Києві. Про цей візит ніхто із його товаришів-мемуаристів не створив жодного рядка, тим самим залишивши для нас не до кінця зрозумілою поведінку Почесного голови Подільської „Просвіти”. Проте це питання до певної міри прояснив виявлений нами у Державному архіві міста Києва протокол засідання Ради лекторів Київського народного українського університету від 2 червня 1918 р. На тому зібранні керівний орган вишу розглядав два важливі питання – про можливість заснування приватного університету в Катеринославі і державного українського – у

Кам'янці-Подільському. За цим джерелом, тоді „було заслухано коротке справоздання [звіт.-Авт.] представника Кам'янця на Поділлі д-ра Солухи про університетську справу і ухвалено прийняти на увагу побажання кам'янчан аби справу відкриття університету в Кам'янці якомога більш просунути вперед” [11]. Цілком ймовірно, що поїздка Костя Григоровича не афішувалася, бо не було впевненості, що за нової київської влади питання університету буде розв'язане успішно. Можливо, досвідчений просвітянин діяв за порадою його столичних товаришів, які ще раніше взяли на себе зобов'язання допомагати кам'янчанам у їхньому шляхетному домаганні заснувати у себе виш. Як би там не було, але ті, хто нещодавно побував у місті над Смотричем (йдеться про ректора Івана Ганицького та вже призначеного на той час відповідальним за відкриття вишу у Кам'янці-Подільському Івана Огієнка, що були присутні на тому ж засіданні Ради лекторів), з приємністю дізналися, що важке фінансове питання де-факто вже вирішене і тому варто зосереджувати більше уваги на юридичному оформленні університету. Тож можна вважати, що цей невідомий для громадськості вояж Солухи до столиці, як і попередній до Вінниці, був украй важливим для долі університетського проекту в адміністративному центрі Подільського краю, стимулювавши столичну професуру до більш активної праці у цьому питанні.

А 6 липня Кость Григорович разом з іншими членами Університетської комісії і гласними міської думи радо зустрічав на залізничному вокзалі в.о. ректора майбутнього університету Івана Огієнка. Того ж дня було скликано спільне засідання Університетської комісії, членів міської управи, губернської і повітової народних рад. Протокол того засідання не зафіксував активності К.Солухи. Він не ініціював до розгляду тих чи тих питань, не робив жодних конструктивних зауважень, а підтримав усі ті міркування, з якими Університетська комісія виходила на засідання міської думи, зокрема щодо перевиборів членів цієї комісії [12]. І все ж, за В.Приходьком, одну пропозицію він таки зробив. Враховуючи той факт, що Поділля гостро потребувало медичних кадрів вищої кваліфікації, він від себе особисто і своїх колег-лікарів на перспективу запропонував обміркувати питання про відкриття в структурі Кам'янець-Подільського державного українського університету медичного факультету (ця ініціатива зберігала свою актуальність до листопада 1920 р.) [4, с.35].

Міська дума екстрено зібралася того ж таки дня і підтвердила свої попередні ухвали щодо університету. На пропозицію Івана Огієнка, вона збільшила чисельність Університетської комісії до 21 особи. І на цей раз представники міської громади довірили Костеві Солусі бути у цьому органі, на який лягала відповідальність підготувати виділені університету у тимчасове користування приміщення до навчальної праці, забезпечити їх новими меблями, електроенергією і провести урочисте свято відкриття вишу-первістка на Поділлі.

5 серпня 1918 р. Рада Міністрів прийняла, а 17 серпня Гетьман України Павло Скоропадський затвердив „Закон про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету”. Іван Огієнко телеграфував після цього кам'янчанам про цю радісну подію. У Костя Солухи, його побратимів із „Просвіти”, усіх, хто був причетний до просування справді історичного проекту, тисяч мешканців міста у душі було справжнє свято – вищий навчальний заклад,

про який ще кілька місяців лише мріяли, юридично був оформлений і держава брала на себе низку зобов'язань, зокрема й фінансових, для того, щоб на Поділлі він запрацював уже у 1918-1919 навчальному році. Для прискорення виконання містом своїх зобов'язань, перш за все підготовки до роботи будинку, виділеного під університет, 3 вересня 1918 р. до Кам'янця-Подільського прибув ректор І.Огієнко. На вокзалі його урочисто зустрічали майже усі члени Університетської комісії, міська публіка. За В.К.Приходьком, „коли прийшов потяг..., то лікар К.Солуха, як найстаріший український діяч Поділля, привітав І.Огієнка коротким словом і подав йому на різьбленій дерев'яній тарільці, покритій багатим українським рушником, подільський хліб-сіль. Хвиля була повна святкової врочистості. Старий, твердий Кость Григорович Солуха не вдержався від сліз... Огієнко, сильно зворушений, дякував, обіцяючи прикласти всіх сил, щоб Поділля й Україна в Кам'янецькому Університеті мали справді високу школу, гідну цієї назви” [4, с.41].

Після згаданої зустрічі, Університетська комісія зібралася на своє робоче засідання під головуванням ректора. Враховуючи поширену в міській громаді інформацію про те, що будинок середньої технічної школи, де мав бути розміщений університет, збирається реквізувати командування австрійського війська, для переговорів з комендантом-австрійцем комісія направила 3-х своїх представників осіб, одним з яких був К. Солуха. Результати перемовин були цілком позитивними для українців. Костя Григоровича також обрали до складу очолюваної Іваном Огієнком підкомісії (складалася із 6 осіб) для вироблення сценарію свята відкриття закладу, запланованого на 22 жовтня 1918 р. [13].

Упродовж вересня-жовтня К.Г.Солуха щонайменше 10 разів брав участь у засіданні Університетської комісії і згаданої підкомісії. Особливо не виділяючись під час обговоренні різних питань, він, проте, і не відсиджувався, час від часу заперечував чи погоджувався з тими чи іншими пропозиціями, виявляв виразну конструктивність, чим засвідчував свою корисність для справи. Так, коли 16 вересня професор Петро Бучинський заявив, що харчування гостей, які прибудуть на університетські урочистості, викличе „багато критики, посмішок, непорозумінь та нарікань”, Кость Григорович рішуче заперечив йому і наголосив, що „прийом гостей хлібом-сіллю – це є риса нашого народу-хлібороба. Нашими гостями будуть люди чужеземні [за кордон відправили майже 50 запрошень. – Авт.], і прості селяни, і представники слов'янських земель, для котрих варто було б виповнити цю гарну традицію. – А далі наголосив. – Після офіційної частини торжеств, після офіціальних промов тільки назначених делегацій, за такими сніданками, за якими люди почувають себе ближче і свободніше, вільніше висловлюються думки, побажання, надії, які підбадьорюють працівників, об'єднують людей в одному напрямкові”. Власне, ця думка перемогла, і підкомісія із улаштування свята відкриття закладу вирішила „сніданок, хоть не коштовний, улаштувать” [14].

Тоді ж, під час обговорення додаткового списку гостей, К.Солуха „запропонував запросити декілької окремих осіб-діячів, що або багато працювали для зміцнення нашої національної свідомості, або цікавляться справою нашого університету, котрі багато попрацювали в Кам'янці: Шелухина Сергія Павловича, Сулиму Ксенофонта Платоновича, д-ра Писачевського, професора Заболотного,

Любинського, бувшого міністра закордонних справ; Чеховського Володимира Мойсеєвича, Саліковського Олексія Хомича, Волошиновського, редактора бувшої „Світової зірниці”, а зараз редактора „Денника Київського”; Левицького Модеста Пилиповича, Жебуньова Леона Миколайовича (Полтава, „Просвіта”), Українську спілку лікарів” [15; 16]. З ним погодилися усі присутні.

4 жовтня Університетська комісія обрала Костя Григоровича до складу підкомісії (4 особи) із влаштування для гостей університету сніданку [17]. Тим самим йому надали можливість ще раз проявити себе з кращого боку при організації заходу, який мав свідчити про повагу до учасників свята відкриття, що прибули з віддалених куточків України і з-за кордону.

Голосуючи за колективні рішення із різноманітних питань, що були складовою комплексу робіт з підготовки матеріальної бази навчального закладу та свята відкриття, К.Солуха тим самим брав посильну участь у практичній реалізації університетського проекту на завершальній стадії. Його великий досвід і авторитет сприяв розв’язанню цілої низки, на перший погляд, дрібних і малозначущих питань, насправді ж, дуже потрібних і корисних для загальної справи, адже Кам’янець-Подільський мав виправдати отримане високе довір’я.

22 жовтня, в день великого всеукраїнського свята – відкриття Кам’янець-Подільського державного українського університету, Кость Григорович почувався справжнім іменинником. О 7-й ранку він разом з групою представників міста й вишу урочисто зустрічав так званий „міністерський потяг”. Коли на перон зійшли відомі українські діячі: Петро Холодний, Софія Русова, Людмила Старицька-Черняхівська, Микола Левитський, Федір Швець, Григорій Нарбут, Петро Зайцев та багато інших, К.Г.Солуха від імені господарів-подолян привітав їх і вручив пишні квіти [18, с.4].

Разом з гостями він направився до університетського будинку, де взяв участь у церковному молебні, урочистому засіданні ради професорів. Ректор у своїй змістовній доповіді, оглядаючи пройдений шлях до відкриття вишу, відзначив найбільш активних працівників на ниві національного відродження, виокремивши діяльність міської „Просвіти” на чолі з Костем Солухою [19, с.4], що робило найстаршому із присутніх українців високу честь. Промовців було декілька десятків, але у звітних матеріалах про цей великий день в університеті, місті й Україні виступу Костя Григоровича не зафіксовано. Проте його підпис значиться серед тих, хто направив закладу на його відкриття від просвітян святкове привітання [20].

Після відкриття університету зв’язки з ним К.Солухи не припинилися – він продовжував працювати в Комісії із збудування цього вишу, щоб виконати зафіксоване у законі надскладне завдання – збудувати у найближчі роки комплекс навчальних, господарських і житлових приміщень. 11 вересня Кость Григорович попросив ректора прийняти його на посаду університетського лікаря (цю пропозицію Іван Огієнко зробив йому ще влітку 1918 р.) [21, с.513]. До кінця 1918-го і у наступні роки він трудився у виші, надаючи посильну медичну допомогу працівникам і студентам, сильно переживаючи у кожному випадку, який завершувався летально (таких були десятки). Не припиняв просвітянин праці на громадській ниві. А коли у січні 1922 р. його не стало, автори некрологу назвали покійника Батьком, Учителем і Другом-лікарем [21, с.2].

Отже, у 1918 р. Кость Солуха, відомий лікар, щедрої душі просвітянин і великий український патріот, доклав значних зусиль, щоб національне відродження, яке стало відповіддю на сотні років приниження і духовного рабства в умовах імперської доби, увінчалось, зокрема, заснуванням у Кам'янці-Подільському державного українського університету – однієї із найбільш важливих подій культурно-освітнього життя молоді нації. Незаперечними є його одні із вирішальних зусиль щодо підтримки і просування на державний рівень університетського проекту, яким він жив, за який вболівав і добивався швидкої реалізації. Отримана велика перемога стала одночасно і його особистою та просвітянською звитягою, чим він заслужено пишався. Вона стала вершиною його ще до кінця не поцінованої громадської діяльності, яку він присвятив людям, міській громаді, подільському і всеукраїнському загалу. Ця діяльність є прикладом для сучасних поколінь українців, які витворили свою незалежну державу і розвивають її за європейськими нормами. Дуже важливо, щоб подвиг освітянина Костянтина Солухи ніколи не був забутий, а його ім'я увійшло до створеного державою Національного пантеону яскравих борців за кращу долю українства, служило справі виховання нових поколінь патріотів.

Джерела і література

1. „Просвіти” Поділля в добу Української революції (1917-1920): зб. док. і матеріалів / упоряд., вст. стаття В.Адамського, Б.Крищука. – Кам'янець-Подільський: „Медобори-2006”, 2014. – 517 с.
2. Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) / Упоряд.: М.М.Мошак, В.С.Лозовий. – Кам'янець-Подільський, 1996. – 110 с.
3. Пашенко О. Матеріали до життєпису / Олімпіада Пашенко; упоряд, автор передм. В.Адамський. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2012. – 469 с.:іл.
4. Приходько В. Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі: відбитка з „Нашої Культури” 1935-1936 рр. / Віктор Приходько. – Варшава: Друкарня синодальна, 1936. – 60 с.
5. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф.2201, оп.1, спр.353, арк.1а.
6. Державний архів міста Києва, ф.Р-936, оп.1, спр.7, арк.10.
7. Державний архів міста Києва, ф.Р-936, оп.1, спр.7, арк.11.
8. Державний архів міста Києва, ф.Р-936, оп.1, спр.8, арк.6.
9. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.3, спр.3, арк.1-2.
10. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-260, оп.1., спр.40, арк.20.
11. Державний архів міста Києва, ф.Р-936, оп.1, спр.8, арк.41-41зв.
12. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.3, спр.3, арк.6-7.
13. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.3, спр.3, арк.23.
14. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.3, спр.3, арк.45.
15. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.3, спр.3, арк.45зв.
16. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.3, спр.6, арк.1.
17. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.3, спр.3, арк.18.
18. Відродження. – К., 1918, 1 лист. (19 жов.).
19. Відродження. – К., 1918, 6 лист. (24 жов.).
20. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.7, арк.2.
21. Наша Культура. – Варшава, 1935, кн.8, с.510-522.
22. Червона правда. – Кам'янець-Подільський, 1922, 2 лют.

КОСТЬ СОЛУХА У СПОГАДАХ ТЕТЯНИ ПРИХОДЬКО (СОЛУХИ)

Внесок Костя Солухи, члена славного вкоріненого в етносоціокультурне середовище подільського краю українського роду Солухи-Приходьків, в українську історико-культурну спадщину в українській історіографії ХХ – початку ХХІ ст. частково розкрили українські історики та краєзнавці: Є. Сіцинський, В. Герасименко, В. Приходько, О. Завальнюк, В. Лозовий, В. Мацько, Є. Сохацька, А.А. і А.М. Трембіцькі та інші [1]. Вони висвітлили загальні аспекти його життєвих і творчих шляхів, його громадсько-просвітницьку діяльність, його значні зусилля в справі організації Кам'янець-Подільського державного українського університету. Ними в цілому «з'ясовано його діяльність у Подільській «Просвіті» [2], його професійну діяльність як лікаря, його участь у Подільському Товаристві Українського Червоного Хреста. Проте майже не висвітлена науково-педагогічна, освітня та благодійницька діяльність Костя Солухи.

У той же час, старша донька Кості Солухи – Тетяна Приходько (*Солуха*), яка народилася 2 січня 1901 р. у Кам'янці-Подільському [3], неодноразово виступала зі своїми спогадами про лікарську й благодійницьку діяльність батька на Поділлі перед українським громадянством у США [4]. Тетяна з 3 жовтня 1919 р. навчалась на природничому відділі фізико-математичного факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету [5; 6], проте обставини змусили її разом із чоловіком Євгеном Приходьком, емігрувати в 20-х роках ХХ ст. у Польщу. Потім вона переїхала до Праги, де працювала в клініці [7, арк.6]. Варто зауважити, що в цій же клініці працював подолянин Модест Левицький (*25.07.1866, с. Вихилівка, нині – Ярмолинецький район – †16.06.1932, Луцьк), знаний український письменник, дипломат, лектор і лікар Української Господарської Академії, член Спілки українських лікарів у Чехії. Після закінчення Другої світової війни Тетяна Приходько разом із чоловіком і донькою Маріанною виїхала до США. Приймала активну участь у науковому і громадсько-просвітницькому житті української громади Нью-Йорку і Філадельфії, була доктором Українського інституту Америки, дійсним членом Української Вільної Академії Наук у Нью-Йорку і Товариства Подолян при УВАН, членом Екзекутиви Українського Конгресового Комітету Америки та Виконного органу Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі. Була надзвичайно обдарованою людиною, знала декілька мов [8, арк.17]. Так, 7-8 грудня 1968 р. УВАН влаштувала урочисте засідання з нагоди святкування 900-ліття Кам'янця-Подільського, на якому із доповідями присвяченими історії подільського краю та його особистостям виступили голова Товариства Подолян архітектор М. Кравчук, професори О. Архімович, І. Губаржевський, І. Розгін, доктори В. Омельченко, Т. Приходько-Солуха, Я. Туркало, архітектор Я. Січинський, інженер К. Туркало та інші. Зокрема, 8 грудня Т. Приходько-Солуха виступила перед присутніми з доповіддю «Спогад про д-ра К. Солуху» [4]. 15 листопада 1969 р. у Літературно-Мистецькому Клубі у Філадельфії під керівництвом голови Товариства Подолян М. Кравчука відбулося урочисте

засідання з нагоди 900-ліття Кам'янець-Подільського. Перед учасниками зібрання з доповідями виступили подоляни-науковці: професор В. Омельченко – «Кам'янець-Подільський центр Поділля», доктор Т. Приходько-Солуха – «Спогад про батька» та ін. [9]. Пізніше вона виступила перед українським громадянством Філадельфії з доповіддю «Д-р Кость Григорович Солуха, лікар і діяч Поділля» [10]. В 2008 р. Микола Приходько, внук знаного громадсько-культурного діяча, подолянина Віктора Приходька, надіслав автору ксерокопію рукопису споминів Тетяни Костівни про свого батька Костя Солуху [7]. Померла Тетяна Приходько в 1986 р. у Нью-Йорку, похована на православному цвинтарі в Бавнд-Бруку, поряд із своїм чоловіком Євгеном Приходьком.

Український політично-державницький і громадський діяч Євген Приходько (рідний брат Віктора Приходька), народився 24 грудня 1901 р. (хоча за даними В. Приходька Євген народився «приблизно в 1893») у Ярмолинцях. Після закінчення міської гімназії, навчався на юридичних факультетах Кам'янець-Подільського державного українського та Харківського університетів, які не закінчив [8, арк.17]. У 1919 р. більшовиками він був «арештований та засуджений до страти», але «зусиллями своїх друзів» був звільнений. В 1920 р. він емігрував до Польщі, а потім – у Прагу, де вивчав геодезію у Вищому технологічному інституті (Празькому політехнічному інституті). Водночас приймав активну участь у житті українських емігрантів, був секретарем Українського Громадського Видавничого Фонду (голова Євген Вировий) при Українському Громадському Комітеті [11], сприяв виданню підручників та інших праць професорсько-викладацького складу українських навчальних закладів у Чехії, в т. ч. знаних подолян Полікарпа Герасименка, Віктора Приходька, Степана Риндика, Володимира Січинського та інших. Після закінчення в 1939 р. Українського Вільного Університету, промотований на доктора права, хоча працював інженером-геологом. Після Другої світової війни емігрував із родиною до США, працював інженером [8, арк.17]. Тривалий час був головою Виконного органу Української Національної Ради в США та головою Представництва Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі, членом і головою Українського Національно-Державного Союзу в США, головою Товариського суду УНДС, членом УВАН та Ліги поневолених народів СРСР у США. Помер Євген Приходько після тривалої хвороби серця 4 серпня 1965 р. у Нью-Йорку [8, арк.17; 12; 13]. Похований на Українському православному центрі-цвинтарі при св. Андріївській церкві-пам'ятнику в Бавнд-Бруку, де спочивають славні сини і доньки Поділля: його дружина і брат Віктор Приходько, Володимир Січинський з дружиною Михайлиною Січинською (Орисик), Олена Чехівська (Сіцинська), Олекса Повстенко та інші. Їхні могили нагадують нам про те, за що боролись наші предки, нашу спадщину, яку ми, їхні нащадки, повинні зберігати та гідно передати нашим дітям. Вони є доказом живучості та невмирущості української духовності та ідеалів, якими жили і за які вмирали й досі, на жаль, вмирають найкращі сини та доньки України [14, с.127].

Знаний громадсько-просвітницький діяч Подільського краю, перший голова Подільської «Просвіти», талановитий і популярний на теренах краю лікар Кость Григорович Солуха народився 17 травня 1861 р. у с. Коритне Балтського повіту Подільської губернії, в родині бідного старосвітського українського сільського

священика [15, с.312]. Хоча Тетяна Приходько в своїх спогадах стверджує, що її батько, видатний діяч Поділля, лікар Кость Солуха, походив із Київщини і народився він 17 травня 1861 р. у «селі Копистиріно, під Києвом», у багатодітній родині («трое синів і трое дочок») сільського священика. Його мати походила «з роду Жаханевич», була «дуже гарною і доброю музиканткою, грала вона на клявір». Кость від свого батька «унаслідував здібність легко прокладати дорогу до душ своїх пацієнтів, а від матері – ніжну повагу і надзвичайно тонкий слух, який так надався йому в його практиці». Всі його брати й сестри одержали освіту в середніх школах Києва, де жили дружньо «на приватнім помешканні», а «завідував усім найстарший брат Костя, на руки якого батьки давали гроші для утримування цілої компанії». Сам Кость отримав освіту в другій Київській гімназії, яку успішно закінчив у 1879 р. [7, арк.1]. У гімназії він близько познайомився з життям українських народознавчих гуртків, цікавився мистецтвом, співав у хорі М. Лисенка [15, с.312]. Облюбувавши лікарський фах не з «покликання до медицини, – як він сам про це розповідав, – а з покликання до свого народу: щоби бути близько коло нього і допомагати йому, а фах лікаря як найбільше цьому сприяв» [7, арк.1], вступив на медичний факультет Київського університету [5, арк.82]. Ще студентом, під «впливом великих учителів своїх» В. Антоновича і П. Житецького, захопившись ідеєю українського відродження навчився «свідомо і розумно любити свій рідний край, і сю любов свою, як гарну і пахучу квітку», проніс «через ціле життя своє свіжою і незів'ялою» [16, арк.5]. Приймав активну участь в діяльності студентської Громади, а за участь у заворушеннях київських студентів у 80-х рр. XIX ст. на деякий час був звільнений з університету, потім відновив своє навчання і успішно закінчив його в 1886 р., хоча й перебував під наглядом поліції. Оплачувати за навчання батьки не мали змоги, тому Кость намагався вчитися якнайкраще, щоб отримувати державну стипендію, яка й допомагала йому впродовж семи років оволодівати спеціальністю [7, арк.1].

Після закінчення медичного факультету Київського університету, він був змушений відпрацювати за державним розподілом п'ять років полковим лікарем у шпиталі 28 полоцького піхотного полку [5, арк.82] розквартированого в м. Петрокові [7, арк.1] (за іншими даними в м. Кельці) Варшавського округу. На внутрішню свободу, демократичну природу переконань молодого лікаря дуже негативно впливала військова муштра, замкнута обстановка військового поселення, відсутність простору для вільного спілкування та громадського життя. Тому Кость Солуха не прослуживши й року, добивається переведення на Поділля [16, с.116; 17].

В 1889 р. він повертається на Поділля і влаштовується дільничним лікарем земської лікарні містечка Оринин (нині – Кам'янець-Подільського району), де прийшлося спочатку налагоджувати всю справу. Про цей період донька Тетяна пише: «Лікарню прийшлося зробити в коршмі, обладнання майже ніякого не було, на медикаменти відпускалося 150 карб. на рік, лікар одержував 75 карб. На місяць і 25 карб. роз'їзних, територія участку велика, кругом темнота народу і робота повитух та знахарів» [17]. «Перші медичні кроки, як і для кожного початкуючого лікаря були нелегкі. Не раз приходилося недосвідченому молодому лікарю оглядатися на всемогутнього хвершала». Проте «селяни зразу оцінили

надзвичайне відношення до себе молодого «дохтора», який ще й до того говорив до них рідною мовою» [7, арк.2]. Хоча він й отримував невелику платню, «однак набагато більше для нього важила тоді можливість займатися улюбленою справою, надавати простим людям кваліфіковану медичну допомогу. Був відкритим для спілкування, навідувався до хворих за першим покликом» [16, с.116-117]. Своїм ставленням до селян, які зверталися до нього не тільки за медичною допомогою, але й за простими людськими порадами, він здобув надзвичайно велику популярність серед населення, як людина, громадянин і кваліфікований лікар, «що свідчило про переростання займаної посади». Особливо відзначився він під час боротьби з холерою в 1892 р. на теренах краю [17].

По кількох роках лікарської практики в Ориніні, Кость Солуха в 1894 р. отримує пропозицію перейти на роботу до столиці російської імперії, до Москви, а коли відмовився, – запропонували посаду ординарного лікаря Кам'янецької губернської земської лікарні [5, арк.82]. Тут, у Кам'янці-Подільському, що мав чимало яскравих особистостей, прихильників української справи, значно змінилося життя Костя Солухи, наповнивши його новим, ще більшим бажанням служити народові. Тут він починає «свою громадську діяльність яка так багато дала нашому Поділлю!» і тут «починає розвиватися його таланти до медицини [7, арк.2].

Проте й досі лікарська діяльність Кості Солухи майже не вивчалася і тому «найменш відома українському громадянству». Хоча, він як лікар губернської земської лікарні, ще в 1915 р., одним з перших у Росії, розпочав «застосовувати пневмоторакс в лікуванні туберкульозу... повним темпом» [7, арк.7]. Вже за короткий час придбавши на власні кошти декілька приладів для пневмотораксу, встановлює їх в своєму будинку на Петербурзькій вулиці, де «відкриває власну практику» [7, арк.2], в ординаторській губернської лікарні, «а в шпиталі він відкриває цілий павільйон де провадить лікування для тяжко хворих». Наслідки лікування були «потресаючі! по цілій губернії розповсюджується звістка, що доктор Солуха рятує від сухот. З околичних сіл ближчих і дальших і навіть із сусідньої Австрії і Румунії з'їжджаються сухітники лікуватися у славно звісного лікаря». До нього з багатьох регіонів України з'їжджаються «молоді лікарі і студенти... щоби хоч трохи набратися мудрости від доктора Солухи» і він радо посвячує їх до «таємниць медицини і своїх методів лікування» [7, арк.7]. Пізніше донька Тетяна в своїх спогадах напише, що «один професор Празької клініки, спочатку не повірив», що К. Солуха вже в 1915 р. лікував туберкульоз пневмотораксом. Однак, це правда підтверджена іншими документами, що саме «на українському Поділлю існував на той час модерний лікар великого масштабу», який мав не тільки «свій власний спосіб лікування плямистого тифу що давало мінімум смертності», але й своє власне «найбільш модерне і сміливе на той час лікування» дуже небезпечних хвороб, особливо туберкульозу, що в той час досить часто набував «смертельну «фльоридну» форму, так звану «Т.Б.Ц. – Галльопанс» [7, арк.6]. На жаль, після його смерті «ніхто з лікарів не зміг продовжувати його праці. Пневмотораксний відділ в шпиталі прийшлося ліквідувати...» [7, арк.7].

Праця в земській лікарні принесла йому й особисте щастя. Тут «він пізнає молоденьку сестру жалібницю» Ганну Пашуту, доньку священника, з якою 29 січня 1895 р. одружується і, яка стала «вірною супутницею його життя» [7, арк.2]. В сім'ї було два сини і дві доньки. «Працював він з раня до пізної ночі не знаючи ні свят, ні відпусток... діти дуже мало бачили нашого батька, але все ж любляче батьківське око слідкувало за нашою освітою, особливо за нашим національним вихованням. «Бережіть свою мову» писав він нам коли в силу обставин ми опинилися були в російським губерніях... У приватному житті був надзвичайно скромним. Не зносив найменших проявів люксусу», – згадує донька Тетяна [7, арк.7-8].

Кость Солуха, вихований на старих українських народницько-культурницьких традиціях, став одним із перших основоположників просвітницького руху на Поділлі, всіляко сприяв пробудженню українських сил до національно-культурної праці, намагаючись під час своєї лікарської практики словом і книжкою розповсюджувати свої ідеї серед селян. Саме Подільська семінарія, де він працював лікарем, видала «чимало видатних діячів, таких як: Чехівський, Саліковський (*особистий друг батька*), Голубович, Богацький, брати Приходьки, професор Вікул, Григоріїв, Сочинський. З молодих, тепер в Америці – інженер Туркало (*Кость Туркало, член Товариства Подолян – авт.*), Козловський, Гарбер, Гудзовський». Мав добрі стосунки з семінаристами, яких часто з гумором запитував: «Що у вас болить, історія чи математика?». Революційні події 1905 р. дали деякі свободи українській інтелігенції й поклали кінець ненависній політиці заборони української мови, дозволили об'єднуватися в громади, що проводили українознавчу роботу, пробуджували любов до рідного слова і краю. В «той час, свідомі українські інтелігенти – це була каста» [7, арк.4], до якої належали К. Солуха, Є.Сіцінський та інші інтелігенти-патріоти свідомі своєї історичної ролі. Вони докладали багато зусиль, щоб пробудити народ, відродити рідне слово, національну культуру. У 1906 р. відомі працівники українського національного руху лікаря К. Солуха, вчителі В. Стиранкевич, С. Іваницький, В. Чехівський, священник Є. Сіцінський, бухгалтер Т. Павловський заснували в Кам'янці-Подільському Українське товариство «Просвіта». Її головою від самого початку аж до 1917 р. був Кость Солуха, він же «підтримував морально і матеріально – фактично фінансував її на протязі її існування», а лікарський фах при цьому значно допомагав «відкривати йому двері до вищих чинників російського уряду» [7, арк.2].

Кость Григорович лікував бідних «безкоштовно, але за те заможні готові були озолотити його. Тому і можливі були ті королівські дари на «Просвіту!»» [7, арк.8]. Подільський губернатор «граф Ігнат'єв, радо би припинив діяльність «Просвіти» та не в силах те зробити, бо сам до деякої міри залежний від того самого голови «Просвіти», адже в нього «купа дітей і графиня вважає що тільки доктор Солуха може лікувати її дітей і ніяких інших лікарів не признає». Тому й приходиться «прижмурювати очі на «небезпечну» діяльність «Просвіти» і багато в чому попускати голові її доктору Солусі». Граф не міг припустити, що «ця благородна постать всім містом, а може і цілою губернією шанованого лікаря могла би допуститися до чогось злого чи негідного!». Тому й звертався К. Солуха

до графа, щоб залагодити часті непорозуміння між «Просвітою» і місцевими проросійськи налаштованими чиновниками [7, арк.2-3].

Національне відродження 1917-1920 рр. висвітлило потужну когорту патріотично налаштованих діячів, яких об'єднувало глибоке бачення і розуміння існуючого державного, економічного, політичного і культурно-освітнього стану українців, а також велике бажання змінити на краще буття молодій українській нації. К. Солуха «їде до Києва на з'їзд Центральної ради. Він повний надій на щасливе майбутнє для української справи» [7, арк.4-5]. Серед працівників українського ренесансу того часу неабиякий хист і організаційні якості, зокрема, неабиякий хист і організаційні якості в справі заснування національного українського університету саме в Кам'янці, виявив старший лікар губернської земської лікарні Кость Солуха. Він, не зважаючи на велику завантаженість лікарською практикою, брав активну участь у роботі університетської комісії. Вже в червні 1918 р. розпочався активний процес вироблення законопроекту про заснування КПДУУ, а 6 липня із завданням від тимчасової комісії із заснування вищих шкіл і наукових інституцій в Україні до міста прибув І. Огієнко, якого на вокзалі зустріли представники міської думи, члени університетської комісії, у т. ч. й К. Солуха. Того ж дня, за участю представників міської управи, губернської і повітової народних рад, відбулося засідання урядової комісії. Кость Григорович під час засідання, знаючи про гостру потребу Поділля у кваліфікованих кадрах лікарів, запропонував у майбутньому відкрити в університеті медичний факультет [18, с.35].

На початку осені більшовики захоплюють майже всю Україну, і український уряд змушений переїхати до Кам'янця. Проте член місцевої спілки лікарів Кость Солуха, не зважаючи на всі негаразди, продовжував проводити «не так громадську діяльність – бо Україна вже кров'ю записала своє ім'я на сторінках історії – а провадить просто надлюдську діяльність лікаря», адже всі шпиталі «переповнені раненими, тифозними і хворими на «гішпанку», на яку масово хворіють бувші полонені які вертають до дому. Де брав сили на ту неймовірну працю – не знаю!» [7, арк.5]. За весь час свого життя й праці в Кам'янці-Подільському здобув надзвичайно велику популярність, ставши в повному розумінні лікарем «безсрібником», нікому не визначав суму гонорару за лікування, а з бідних не брав її зовсім. З ранку й до пізнього вечора він приймав у лікарні хворих селян, які з'їжджалися до нього з далеких сіл губернії, за що його часто називали «мужицьким лікарем», відвідував хворих на дому [15, с.312]. Навіть знаючи про те що лікар К.Солуха помер, до його «хати ще довго приїздили підводи з тяжко хворими... Ми чули що у Дохтора є син, то най вийде і подивиться. Яка віра в надприродні сили лікаря які мали б передатися нащадкам!» [7, арк.7]. Лікарська справа майже не залишала часу для іншої праці, проте він завжди знаходив час і для громадської діяльності, до якої ставився як і до лікарської.

Подолани та все «українське громадянство гідно відсвяткувало» ювілей його праці на лікарській ниві [7, арк.5]. Так, щоденна газета «Україна» писала, що «3 вересня сього (1919 – авт.) року в п'ятницю сповниться 35 літ лікарської праці Костя Григоровича Солухи, 30 літ в Кам'янецькому повіті в Орининській волості земським участковим лікарем і 25 літ в губерніальній земській лікарні...

Урочисте святкування ювілею відбудеться в неділю 7-го вересня» [19]. Проте вже 13 вересня «Україна» писала, що в «неділю 14-го вересня відбудеться в Українському клубі (Петроградська 38) вшанування лікаря Костя Григоровича Солухи з приводу 25 літнього ювілею громадсько-лікарської діяльності у м. Кам'янці і Губерніальній народній лікарні... Після засідання одбудеться товариська бесіда за шклянкою чаю учасників святкування» [20]. Було багато «блискучих промов і привітань», адже «Кам'янець був осідком української еліти». Однак, як зазначає в своїх спогадах донька Тетяна, «найбільш зворушлива була поява делегації від Оринінських селян. Вони згадали про свого молодого «дохтора» який, тим часом став славнозвісним лікарем. Також зворушив всіх лист – подяка одного пацієнта родину якого батько безкоштовно лікував на протязі багатьох років. А таких було безліч!». «Втішений але й сумний» був Кость Солуха «на тому святі: «в веселих піснях відчуваються похоронні дзвони» сказав він у своїй промові...» [7, арк.5], якими пророчими виявились вони.

Революційні події 1905 р. і визвольна боротьба 1917-1921 рр., що особливо бурхливо проходили на Поділлі, голод та епідемії підірвали його здоров'я. А тут ще й більшовики захватили Кам'янець-Подільський і заарештували лікаря Солуху й уже «цілі процесії пацієнтів ходять до урядів просити о його звільнення. Може не відважуються стратити його, а може все ж рука ворога не піднялась». Після звільнення він знову «береться за тифозних котрими Кам'янець був завалений. На цей раз плямистий тиф не пощадив і його» [7, арк.5]. Віддаючи багато сил і часу політичній, адміністративній роботі, лікуючи хворих, Кость Солуха сам заразився від них плямистим тифом і 13 січня 1922 р. зліг [7, арк.5-6]. Не зважаючи на всі зусилля його друзів-лікарів, «які безнастанно вартують при його ліжку щоб захоронити йому життя», він як «воєк на фронті так і лікар знаходить почесну смерть» від пощесті з якою тривалий час боровся. «31-го січня в ранніх годинах не стало нашого батька, не стало не замінимого лікаря для всього Кам'янецького населення, а Поділля втратило свого великого сина – доктора Солуху». Кость Григорович міг принести ще чимало користі, але 31 січня 1922 р. помер. Незважаючи, що це «була сувора зима і страшні політичні часи, все місто прийняло участь у похоронах. Вулиця за вулицею прилучалося населення до сумної процесії, бо ж доктор Солуха був маєтком не тільки українців, він був маєтком цілого Поділля без різниці віри чи національності. Він належав своїм пацієнта. Він був їхній!» [7, арк.6]. Ця трагічна подія сильно вразила громадськість, колег по роботі в лікарні і в інституті народної освіти. Автори некрологу назвавши К. Солуху «батьком, учителем і другом-лікарем» писали: «Пам'ять по тобі і праця твоя не забудеться нащадками, а ти сам станеш нам зразком в нашій діяльності і житті на користь «малих сих, рабів німих» [21].

Незалежна Україна, про яку так мріяв лікар, просвітянин, один із засновників у Кам'янці-Подільському Товариства «Просвіта», Українського клубу, двох університетів – державного українського і українського народного, Подільського Товариства УЧХ, дійсний член Українського Наукового Товариства в Києві і Спілки лікарів України, Кость Григорович Солуха, один із кращих представників відомої української родини Солухи-Приходьків, який багато зробив для національного відродження, ще не повною мірою увічнила його пам'ять. «Сумно мені було довідатися, – згадує його донька Тетяна, – що могила

доктора Солухи не існує... Але втішно було мені дізнатися», що науковці збирають матеріали «про не заслужено забутого.. діяча культури і охорони людського здоров'я, лікаря і громадського діяча Солуху». Адже «згадка-легенда в серцях Подолян не вмирала ніколи. Легенда про доктора Солуху» [7, арк.8].

На завершення варто зауважити, що життєві шляхи, державницька, суспільно-просвітницька, науково-педагогічна, професійна і благодійницька діяльність члена Товариства лікарів Подільської губернії, засновника і члена Старої Громади Кам'янця-Подільського, засновника, першого голови і почесного голови Подільського Українського Товариства «Просвіта», делегата з'їзду Центральної ради від Кам'янця-Подільського, члена Кирило-Мефодіївського братства, Українського наукового товариства в Києві, засновника, члена президії та члена управи Подільського Товариства Українського Червоного Хреста, члена Комісії з видання Четвероевангелія Пилипа Морачевського українською мовою, засновника, члена університетської комісії і наглядової ради Кам'янець-Подільського державного українського університету, засновника і члена Ради старшин Українського клубу, засновника і члена ради Кам'янець-Подільського українського народного університету – Кості Солухи, ще й досі чекають свого дослідника.

Список використаних джерел:

1. Трембіцький А. М. Тетяна Солуха про батька / А. М. Трембіцький // Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення: збірник наукових праць за підсумками регіональної науково-краєзнавчої конференції, м. Кам'янець-Подільський, 2-3 червня 2011 року / [редкол.: О. М. Завальнюк (гол.) та ін.] – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 153-161.
2. Лозовий В. Кость Солуха – незмінний голова Подільської «Просвіти» / В. Лозовий // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.). – Кам'янець-Подільський: Кам-Под. міське тов-во «Просвіта»; істор.-культурол Поділ, брат-во, 1996. – С. 63-69.
3. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). Ф.Р.-3333, оп. 1, спр. 33, арк. 82.
4. Урочисте відзначення 900-ліття Кам'янця-Подільського // Свобода (Нью-Йорк). – 1968. – Ч. 220. – 27 листопада. – С. 3.
5. ДАХМО. Ф.Р.-582, оп. 2, спр. 23, арк. 214.
6. ДАХМО. Ф.Р.-582, оп. 2, спр. 128, арк. 49.
7. Tetajna Prychodlo-Solucha. Лікар Кость Г. Солуха. Спомин про батька. Машинопис. Оригінал. Родинний архів Миколи Приходька (Нью-Йорк); Копія. – 8 арк. Родинний архів А. М. Трембіцького.
8. Короткий життєпис родини Приходьків, що народились і жили в бувшій Подільській губернії в роках 1884-1925. Склав Віктор Приходько 6 червня 1981 року. Рукопис. Копія – 23 арк. Родинний архів А. М. Трембіцького.
9. 900-ліття Кам'янця-Подільського // Свобода (Нью-Йорк). – 1969. – Ч. 208. – 13 листопада. – С. 3.
10. Святкування 900-ліття Кам'янця-Подільського у Філядельфії // Свобода (Нью-Йорк). – 1969. – Ч. 209. – 14 листопада. – С. 3.
11. З Українського Громадського Видавничого Фонду у Празі // Свобода (Джерзи Ситі). – 1923. – Ч. 292. – 15 грудня. – С. 4.
12. Prykhodko Yevhen [Pryhod'ko, Jevhen] // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – Ph-Sr. – S. 260.
12. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами. Ч. 1. Репринтне видання 1942 року. 2-ге вид. / Симон Наріжний. – Львів-Кент-Острог, 2008. – 250 с., I-XX, 834 іл. на ССXXXII с.
13. Повідомлення про смерть Євгена Кіндратовича Приходька. Printes in Italy. Копія. – 1 арк. Родинний архів А. М. Трембіцького.

14. Петренко-Федишин І. Музей в Бавнд Бруку як скарбниця культури українського народу / І. Петренко-Федишин // Народна творчість та етнографія (Київ). – 1998. – № 2-3. – С. 127-129.
15. Герасименко В. З українського громадського руху на Поділлі. (1905-1917). (Пам'ять д-ра К. Г. Солухи) / Володимир Герасименко // За сто літ.: Матеріали з громадського і літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття. / За ред. М. Грушевського. Кн. 5. – Х.-К., 1930. – С. 305-313.
16. Завальнюк О. М. Солуха Кость Григорович / О. М. Завальнюк // Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. – С. 116-124.
17. З приводу ювілею К. Г. Солухи // Україна (Кам'янець-Подільський). – 1919. – Ч. 31. – 18 вересня. – С. 4.
18. Приходько В. Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі: відбитка з «Нашої культури» / Віктор Приходько. – Варшава: Друкарня синодальна, 1936. – 60 с.
19. До ювілею К. Г. Солухи // Україна (Кам'янець-Подільський). – 1919. – Ч. 20. – 3 вересня. – С. 4.
20. До ювілею л. Солухи. // Україна (Кам'янець-Подільський). – 1919. – Ч. 27. – 13 вересня. – С. 4.
21. Світлій пам'яті лікаря К. Г. Солухи. Некролог // Червона правда (Кам'янець-Подільський). – 1922. – Ч. 27. – 2 лютого. – С. 2.

В.С.Лозовий

СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВ «ПРОСВІТА» ЯК ОСЕРЕДКІВ ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНОГО ВІДРОДЖЕННЯ НА СЕЛІ В ПЕРІОД ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (1917 Р.).

Після повалення царизму та створення Центральної Ради у березні 1917 р. перед українським народом постали завдання побудови національної державності, соціально-економічного реформування та відродження культури і освіти. Соціальну базу Української революції становило здебільшого малоосвічене селянство. Відтак потрібно було залучити широкий загальний сільського населення до вирішення проблем національно-визвольної боротьби. Основною організаційною формою залучення селянства до участі в державотворчому процесі, підвищення його культурно-освітнього рівня, мали стати «Просвіти», діяльність яких після революції 1905 р. дала певні позитивні результати.

Мета даної роботи полягає в тому, щоб висвітлити процес створення та діяльності просвітніх осередків на селі в добу Центральної Ради, показати роль «Просвіти» у процесах національного відродження.

Зазначена тема за радянських часів фактично не вивчалася. Лише в період перебудови, а особливо після здобуття Україною суверенітету чимала увага приділяється дослідженню просвітницького руху в революційну добу 1917-1921 рр., зокрема й окремим аспектам процесу формування та діяльності сільських просвітніх осередків¹. В останній період захищено низку дисертацій, присвячених діяльності «Просвіт» у революційний період². Просвітнянські товариства, як осередки українського національно-освітнього руху за доби Центральної Ради, дослідила Т.Осташко³. Діяльності «Просвіт» в українському

селі присвячено статтю А.Пижики⁴. Роботу сільських «Просвіт» Подільської губернії щодо забезпечення населення літературою у 1917-1923 роках висвітлював Г.Кучеров⁵. Однак, на нашу думку, тема створення та діяльності просвітніх товариств у сільській місцевості потребує подальшого дослідження.

Одразу після Лютневої революції український політичний та культурно-освітній рух почав ширитись у регіонах. Його лідери розуміли першочергову роль «Просвіт» у піднятті національної та політичної свідомості, а також культурно-освітнього рівня широких селянських мас. Вже 8 березня 1917 р. Товариство українських поступовців у відозві «До українського громадянства» закликала засновувати «Просвіти» як осередки культурної праці на селі та в місті⁶.

На місцях відновлювались старі просвітні осередки, створювались нові. Українство організовувалось. У пресі розпочалася широка пропаганда суспільного значення просвітнянської діяльності, особливо ж для селян. Констатувалось, що на селі потрібно багато українських товариств (кооперативних та інших), але насамперед треба заснувати «Просвіти». Газети стверджували, що на всі питання селян, які виникли після революції, щодо подальшого соціально-економічного та політичного розвитку, можуть дати відповідь передусім просвітні організації: «найкращим і найпотрібнішим товариством, яке все те може зробити, ми вважаємо «Просвіту». Хай не буде села на Україні, де не було б такого товариства». Селянам детально пояснювали, як організувати таке товариство у себе. Вони повинні обрати 7 чоловік для створення статуту, обговорити та затвердити його. Далі обрати Раду «Просвіти» та сплатити членські внески. Таким чином, товариство вже вважається створеним. Селяни, якщо бажають розібратись у тому чи іншому питанні, звертаються до «Просвіти», а та повинна придбати книжки з відповідної теми або запросити з міста лектора.

Для селян у газетах друкувався зразок просвітнянського статуту, у якому зазначалось, що товариство «Просвіта» засновується для того, щоб «підняти освіту своїх членів, дати їм добру науку і корисну розвагу і допомогти боротись за свої права і за кращу долю». Щоб досягти цієї мети «Просвіта» організовує інформативні читання (хоча б один раз на тиждень), запрошує доповідачів для пояснення того, що потрібне селянам; створює безплатну книгозбірню, у якій повинен бути дитячий відділ⁷.

У регіонах точилася напружена політична боротьба, у яку різні партії намагалися втягнути селянство. За рівнем освіти та поінформованості воно не могло адекватно розібратися у політичному становищі. Саме це у своїй промові 16 квітня 1917 р. на українському губернському з'їзді у Харкові констатував представник селянства М.Троян. Він стверджував, що після революції кожна партія звертається до селян з закликом пристати до неї, і запевняє, що тільки вона здобуде все потрібне селянству і «бідний темний селянин хапається за голову не знаючи куди пристати, де його товариші, а де вороги». На думку промовця, єдиний рятунок у цій ситуації може дати «Просвіта». «Село наше ще загортає тяжкий туман: світлом «Просвіт» гонім його геть! Треба щоб у кожному селі заклались товариства, які допоможуть українському селянству стати на певну дорогу. Відчиняймо ж «Просвіти»!» – закінчив промовець під гарячі оплески

усього зібрання.

На місцях йшла робота по створенню просвітніх осередків. 24 квітня 1917 р. відбулися перші загальні збори Чернігівської «Просвіти», за присутності близько 150 членів під головуванням відомого українського діяча І. Шрага. Наголошувалось, що як раніш, так і тепер головне завдання «Просвіти» – встановити тісні зв'язки з селом, організувати селянські маси.

Оскільки саме організації селянства надавався пріоритет, на хліборобських зібраннях діячі українського руху проводили велику агітаційну роботу, яка давала позитивні наслідки. 29 квітня 1917 р. ухвалено постанову Радомишльського повітового селянського з'їзду про заснування у селах «Просвіт», бібліотек та клубів, чому повинна допомагати коштами повітова Земська Управа⁸.

На Катеринославщині українську справу просували здебільшого просвіт'яни. На Поділлі навпаки, українські громадські організації поширювали «Просвіти». Так, 6 травня 1917 р. на Подільському губернському українському з'їзді заслухано доповідь Іваницького «Про організацію «Просвіт» у краї»⁹.

Просвіт'янські товариства поставали по всій Україні, навіть у південних регіонах, де русифікація особливо давалась взнаки. 7 травня 1917 р. на станції Долгінцево на Херсонщині, урочисто відкрито українське товариство «Просвіта». На зібрання зійшлося близько 1000 чоловік, прибула Рада Криворізької «Просвіти» з прапором і співочим гуртком. Відбувся молебень, а потім мітинг, на якому говорилося про значення та завдання просвітніх товариств взагалі та місцевого зокрема. 16 травня на загальних зборах «Просвіти» обрано Раду, при якій створено секції: бібліотечна та фінансова; лекційно-агітаційна; редакційна і друкарських справ та інші¹⁰.

Селянські просвіт'яни хотіли поділитися з лідерами української революції своїми здобутками. Телеграму Центральній Раді з привітанням від селян с.Успенського Верходніпровського повіту на Катеринославщині 17 травня послало місцеве товариство «Просвіта». У тексті зазначено, що в просвітній гурток входить 50 членів. Він ставить за мету «провадить вільну думку українську серед товаришів – селян, а також за Землю і Волю». У просвіт'янській хаті-читальні щонеділі відбуваються зібрання селян¹¹.

Центральна Рада ініціювала створення просвітніх осередків на місцях. Її представники відряджались на села і там проводили агітаційно-пропагандистську роботу, засновували «Просвіти». У с. Березніватоми Херсонського повіту старші селяни, навчені сумним досвідом 1905 року, боялись записуватись до товариства, однак молодь ставала членами «Просвіти». Відтак найняли приміщення, виписали газети та книжки, почали готувати театральну виставу. У с.Батурині сформовано товариство, до якого записалося 64 мешканці, причому багато жінок. Просвіт'яни читали селянам лекції, видавали книжки та газети, а надалі поширили свою діяльність на навколишні села¹².

Інтенсивне зростання кількості «Просвіт» спостерігалось у Київській губернії. Протягом березня-червня 1917 р. лише у Васильківському повіті було засновано 42 товариства¹³. При багатьох з них діяли бібліотеки-читальні.

В окремих регіонах просвіт'яни розгорнули активну діяльність. Так, Золотоношське товариство «Просвіта» на Полтавщині, разом з повітовим та

міським комітетами, видавало газету «Вільне слово», через яку популяризувало українську справу. Тут же фіксувались результати просвітянської роботи. Так, 11 червня у с.Мосинці утворено «Просвіту», у яку записалось 57 мешканців. Вирішено організувати книгозбірню. Для пропаганди серед селянства ідеї автономії України товариство влаштовувало у селах повіту лекції¹⁴.

Коли селянам пояснювали значення «Просвіти», вони охоче засновували товариства. 25 червня 1917 р. у с.Берестовець Борзненського повіту на Чернігівщині організовано просвітянське товариство з бібліотекою. Як зазначалось, місцеві мешканці «одразу жертвували великими сумами, як для нашого села». Крім грошей для будівництва приміщення давали дерево та інші матеріали. Селяни назвали свою «Просвіту» «народним сільським університетом».

Часто просвітяни брали активну участь в суспільно-політичному житті регіону, організовували селянство. У просвітній діяльності значна увага приділялася закупівлі літератури, передплаті періодичних видань та відкритті бібліотек-читалень. Окремі «Просвіти» одразу розгорнули бурхливу діяльність. Так, просвітянський осередок с.Байківки Вінницького повіту на Поділлі лише протягом двох місяців липня-червня 1917 р. закупив для власної книгозбірні до 500 примірників книг різної тематики та передплатив значну кількість українських газет. На зібрані селянами кошти просвітяни с. Пурпурівці Вінницького повіту придбали україномовні книги та передплатили періодичні видання. У неділю та на свята серед селян влаштовувалися читання на різні теми. Місцева інтелігенція та селяни с. Джулинці також зібрали кошти на придбання літератури для місцевої бібліотеки-читальні. У «Просвіту», що утворилася у с.Капустянах Брацлавського повіту записалося 160 осіб. На зібрані ними кошти передплатили газети «Вільна Україна», «Наша Рада», «Народна воля», «Подільська воля» та ін.

Члени «Просвіти», побувавши на різних заходах у містах купували там книги, щоб поповнити свої бібліотеки. Так, представники Ново-Кропивнянського товариства Гайсинського повіту Подільської губернії придбали у Києві близько 100 книг. Діяльність бібліотек-читалень, їх лекційно-пропагандистська робота, поширення книг та періодичних видань, все це давало селянам таку важливу для них інформацію, допомагало їм орієнтуватися в суспільно-політичних процесах.

«Просвіти» стали справжнім промотором національного культурно-освітнього руху. 20-23 вересня 1917 р. відбувся Всеукраїнський з'їзд «Просвіт». У ньому взяло участь більше 400 делегатів. Визнаючи причиною великого політичного, національного та економічного занепаду неписьменність народних мас, просвітянський з'їзд ухвалив домагатися введення обов'язкової шкільної освіти та закликав усіх своїх членів до боротьби з неграмотністю через заведення курсів для ліквідації неписьменності при кожній «Просвіті».

Значна роль у просвітянській діяльності відводилася поширенню книг та розвитку бібліотечної мережі. Для розгортання видавничої справи та поширення книжок рекомендувалось при всіх губернських «Просвітах» утворити редакційно-видавничі комітети, які б видавали книжки популярно-наукового характеру. У резолюціях форуму просвітян поставлено важливе питання щодо перетворення «Просвіт» з суто громадських організацій у організації державно-

громадські, оскільки зазначалось, що товариства повинні отримувати кошти для своєї діяльності не стільки з членських внесків, скільки з бюджетів держави та самоврядувань, і відповідно земства, як самоврядні органи, повинні утримувати інструкторів «Просвіти»¹⁹. З'їзд став важливою віхою в становленні просвітнього руху в Україні.

Список використаних джерел:

1. Євсилевський Л.І., Фарина С.Я. «Просвіта» в Наддніпрянській Україні. Історичний нарис. – К., 1993. – 128с.
2. Фарина С.Я. Роль «Просвіти» в українському національно-культурному русі на початку ХХ століття : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Кременчук, 1993; Кравчук Л.В. Культуротворча діяльність та просвітницький рух в період Української державності 1917-1923 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Чернівці, 1996; Масюк С.О. “Діяльність товариства «Просвіта» в Україні (березень 1917-1920 рр.)”: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К, 1997.
3. Осташко Т. Товариства «Просвіта» – осередки українського національно-освітнього руху за доби Центральної Ради // Центральна Рада і український державотворчий процес. Матеріали наукової конференції 20 березня 1997р.. – К., 1997. – Ч.2. – С.272-280.
4. Пижик А.М. Діяльність товариств «Просвіти» в українському селі (1918-1920рр.) // Вісник Київського університету. Серія.: Історія. – 1998. – Вип. 38. – С.63-66.
5. Кучеров Г.Г. Робота сільських «Просвіт» Подільської губернії щодо забезпечення населення літературою (1917-1923 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський.: Оіюм, 2005. – Т.5. – 33-43.
6. Нова Рада. – 1917. – 25 березня.
7. Рідне слово. – 1917. – 4 квітня.
8. Черниговская земская газета. – 1917. – 28 апреля; 9 июня.
9. Народня воля. – 1917. – 17 травня; 24 травня; 27 червня.
10. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1115. - Оп.1. - Спр.12. - Арк.18.
11. Там само. – Спр.50. – Арк.22.
12. Там само. – Спр.44. – Арк.79-86; Арк.126-127.
13. Осташко Т. Товариства «Просвіта» – осередки українського національно-освітнього руху за доби Центральної Ради // Центральна Рада і український державотворчий процес. Матеріали наукової конфедерації 20 березня 1997р.. – К., 1997. – Ч.2. – С.278.
14. Вільне слово. – 1917. – 24 червня; 28 червня.
15. Державний архів Вінницької області. – Ф.841. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.54.
16. Там само. – Ф.2581. – Оп.1. – Спр.157. – Арк.44-46.

В.С. Прокопчук

СПОДВИЖНИК КОСТІ СОЛУХИ У ТВОРЕННІ ПОДІЛЬСЬКОЇ «ПРОСВІТИ»

Дослідження стосується Василя Сочинського, уродженця села Кужелівка (нині – село Мала Кужелівка Дунаєвецького району Хмельницької області), активного учасника і творця Подільської «Просвіти». Його просвітницька діяльність припала на 1908 – 1920 рр., концентрувалася в м. Кам'янці – Подільському та поширювалася в першу чергу на Подільський регіон, а також і за його межі.

Народився Василь Сочинський 1885 року в селянській хліборобській родині. Закінчив сільську початкову школу, потім – Ушицьке двокласне міське училище.

Спочатку працював у Миньковецькому волосному правлінні, а дець року 1905-го вже був урядовцем Кам'янець – Подільського відділення Селянського поземельного банку. І, як пізніше згадував його друг, колишній голова Подільської губернської народної управи Віктор Приходько, у свої 20 років, маючи освіту рівня міської школи, отримував 30 крб. місячної платні, був достатньо забезпеченим, щоб жити тихим і спокійним життям [5,с.86]. Однак Василь Андрійович був не такою людиною. Обдарований від природи, талановитий, спостережливий він підвищував освітній рівень шляхом самоосвіти, за рахунок багатьох прочитаних книг, і не міг стояти осторонь бурхливих подій – досить скоро «заразився українською бацилою» й опинився в самому центрі українського національного життя. У березні 1908 року, як тільки зусиллями лікаря К. Солухи і Т. Павловського вдалося відновити діяльність Подільського українського товариства «Просвіта», він став його секретарем, взяв на себе чималий тягар громадської безоплатної просвітницької роботи і ніс його упродовж 1908-1914 – часу функціонування так званої другої Подільської «Просвіти» .

В. Сочинському в співпраці з головою Солухою та активом Товариства доводилося забезпечувати відкриття бібліотек, читалень, книгарень і книжкових кіосків; видання книг, газет, листівок для народного читання; заслуховування рефератів й проведення бесід про Україну; збирання й популяризацію фольклору, рідної пісні, музики; поширення просвіти серед дорослих через недільні школи, вечірні заняття, постановку вистав тощо [7,с. 101].

Головним напрямом роботи подільські просвітники вважали поширення української книги серед населення губернського Кам'янця – Подільського, повітових міст та інших населених пунктів губернії. З цією метою вони намагалися створювати бібліотеки, бібліотеки – читальні. Робити це було не просто – влада постійно чинила спротив. Зокрема, на подання «Просвіти» не дала дозволу на функціонування бібліотек у 24 селах губернії [5,с.13]. Однак настирливість голови і секретаря «Просвіти» час од часу пробивала стіну заборон. Скажімо, просвітянська бібліотека в Кам'янці – Подільському 1911 року вже мала 1130 примірників книг, передплачувала 18 українських газет і журналів, 11 російських, мала 183 постійних читачі. А 1914-го, на час розпуску Товариства, мала 1460 найменувань творів, 137 постійних читачів, яким видала 2014 книг [5, с.16, 23].

Складною проблемою виявилось поповнення книгозбірень україномовними книжками, яких явно не вистачало. Василь Андрійович вирішив надолужити справу за рахунок відкриття власного видавництва. В. Приходько згадував: «... Сочинський таки «нашкрывав» трохи грошей, притягнув паї ще кількох кам'янецьких українців і в 1908 році сповістив мене у Дорпт, де я вчився, що ми таки будемо мати на Поділлі видавництво – тільки ось, як його назвати. Я спроектував назву «Дністер» – нашої подільської річки, Сочинський її апробував,

з 1908 року у Кам'янці на Поділлі почало функціонувати українське видавництво «Дністер» [5, с. 92].

Першою книгою, що побачила світ під грифом цього видавництва, була збірка улюблених в народі співомовок подолянина Степана Руданського. Василь Андрійович встановив контакти з місцевими друкарнями, і в народ пішли брошури, невеликі за обсягом, зате дешеві, попит на які постійно зростає. Серед них – книжечки з питань кооперації, написані видатним подільським кооператором і журналістом Йоахимом Волошиновським, зокрема оповідання «Дріжджі», низка плакатів, що виходили під рубрикою «Розмови про кооперацію» [8, с.127]. Авторський колектив, до якого ввійшли К. Солуха, Ю. Сіцинський, В. Сочинський, М. Павловський та ін., підготував «Український катехизм», в якому шляхом питань і відповідей висвітлювались важливі аспекти історії і культури України. 1914 року жандарми занесли її до протоколу як таку, що несла «антидержавні думки», твердила, «... що кожний має право вільного пересування, право на вільну розмову рідною мовою», а російського царя назвала «деспотом, від якого не треба приймати наказів...» [6, с. 217].

В. Сочинський поступово оволодів усіма тонкощами нової справи й став помітним видавцем. Принаймні закордонна «Енциклопедія українознавства», що видавалася за редакції професора Кубійовича, у другому томі зафіксувала факт функціонування видавництва «Дністер» у Кам'янці-Подільському, особливу його активність у 1919-1920 рр. й прізвище видавця В.Сочинського [1].

Бібліотечна комісія при раді «Просвіти» добивалася відкриття бібліотек і в окремих селах. У різний час плідно діяли вони в Печері Брацлавського повіту (204 книги, 60 постійних читачі), у селах Іванківці, Куничани та інших. Книги поширювались і через членів «Просвіти», зокрема на Дунаєвеччині – через учителя Самійла Бабляка, Петра Куцяка (с. Великий Жванчик), Івана Васильєва (Мала Кужелівка), Степана Жулинського (Дунаївці), Євмена Лісовенка (Тинна), священника Никанора Родкевича (Іванківці), Євстафія Галака (Лошківці) та ін. [7, с. 107-109].

Чимало уваги надавав В. Сочинський влаштуванню масових гулянь, адже вони збирали велику аудиторію для поширення української ідеї, реалізації книг тощо. Водночас зібрані кошти уможлилювали наймання приміщення, утримання бібліотеки і бібліотекаря, книгарні і лотка з книжками на базарі, поширення діяльності на село. Якщо таке гуляння на бульварі чи вечірка в помешканні мали відбутися, Василь Андрійович, за спогадами В.Приходька, мав сотню обов'язків: мусив замовити театральну залу чи місце на бульварі, здати до друку афіші і відредагувати їх, запросити оркестр, домовитись з брандмейстром пожежної команди, щоб полити водою бульвар перед гулянням і т.п. [5, с. 90]. Допомагали йому нерідко молодші брати Іван, Михайло та інші молоді люди з числа семінаристів, гімназистів, учнів технічної, художньо-промислової та фельдшерсько-акушерської шкіл, дрібні чиновники, які потягнулися до нової справи.

Масових гулянь тільки в червні 1909 року відбулося три, їх відвідало до 800 осіб. А ще – три літературно – музичних вечірки, де читались реферати, уривки з літературних творів, декламувались вірші, ставились п'єси, організовувались виставки книг і їх продаж. 1913 року були прочитані реферати «Українські

народні колядки і щедрівки», «Історичні народні пісні про повстання Б. Хмельницького», про українських письменників Тараса Шевченка, Лесю Українку, Степана Руданського, Івана Котляревського, Івана Франка та ін. Закінчувались вечірки танцями. Вхідний квиток коштував 30 коп. [5, с. 21].

Такі гуляння деким розцінювалися неоднозначно, мовляв, тратиться час, зусилля й кошти, аби кам'янецькі «ферцики» і баришні мали можливість дешево потанцювати. Критики забували, що при цьому відбувалася потужна світоглядна робота. І життя згодом довело, що ці заходи виконали завдання, яке на них покладалося: у села їхали молоді священники – вихованці Подільської духовної семінарії, медики, учителі, несли українознавчі ідеї в маси. А коли прийшла пора, скликали з'їзди, курси, українізовували школи, поповнювали українське військо, розбудовували Українську Народну Республіку.

1914 року Подільська «Просвіта» мала 150 членів, серед них групу тих, хто згодом очолив державні структури: Н. Григорійв, В. Приходько, В. Чехівський. Однак 17 травня того ж року жандарми розгромили осередок українського життя, який засіяв голови і серця тисяч подолян зерном українолюбства.

Василь Андрійович покинув Кам'янець-Подільський і подався до Києва, де лікарі встановили йому діагноз «ожиріння серця та запалення нирок» [8,с.184]. 15 квітня 1916 року писав своєму приятелю – подолянину Іполиту Зборовському: «Вчора увечері знов був у мене припадок. На щастя трапився на той час Ведибіда і приніс з аптеки ліків. Припадок тягся кілька годин. Ніч моя т.ч. пропала, бо серце вередувало і давало себе знати» [8,с.591]. Влітку 1916 року лікувався в Євпаторії, а з 1 січня 1917 року, як свідчить В.К. Приходько, переїхав на «Чорноморщину», де кілька років лікував хворі нирки [5,с. 94]. З листа до І. Зборовського від 16 березня 1917 року: «Я жию тепер в Новоросійську. Перебрався сюди 1 січня, бо в Кам'янці трудно мені було жити: клімат впливав на мене погано. Маю тут службу і помаленьку рухаюсь» [8,с.591].

У Новоросійську влаштувався на роботу в губернську продовольчу управу. Разом з відданим українцем Ерастовим організували українську громаду з 20 українців і в співпраці з місцевим осередком «Просвіти» роздмухували там вогник українського життя. Однак тягнуло в Україну, на рідне Поділля. Сімейне життя не ладилось, дуже скучав за сином. 18 вересня 1917 року писав все тому ж Іполиту Чеславовичу Зборовському: «Сім'я моя у Вінниці. Жінка служить в Губ. Зем. Управі, син, кажуть, часто слабував в літі із шлунком...Стосунки наші з жінкою такі, які вони й повинні були бути – ми жиємо нарізно. Мене страшно тягне до сина. Я не знав, що у мене таке велике батьківське чуття. Але я ніяк не можу знайти способу, щоб мати його знову коло себе, простити..., зійтись... – це не можливо. Цими днями отримав листа від Герасименка (він знову в Подільському союзі) і страшенно потягло мене на Поділля» [8,с.592].

Як тільки в Кам'янці-Подільському запульсувало українське життя, повернувся назад. 1919 року кілька місяців був головою ради Кам'янець-Подільської повітової управи. На цій посаді його замінила Олімпіада Пашенко, бо на прохання Віктора Приходька, тоді голови Подільської губернської народної управи, Василь Андрійович очолив у ній видавничий відділ, відновив діяльність видавництва «Дністер» і надрукував кілька десятків назв книг, брошур, шкільних

підручників, ефективно використовуючи можливості друкарні Свято – Троїцького братства, де працювало 4 друкарських машини і 60 осіб персоналу, та великої друкарні – 120 працівників – колишнього губерніяльного правління. У заблокованому ворожими військами Кам'янці – Подільському проблемою виявився друкарський папір, який Василь Андрійович з трудом діставав у місцевих євреїв. Коли ж дізнався, що в Совиному Яру діє папірня, встановив з нею контакти від імені народної управи, організував поставку сировини – ганчір'я, паперової макулатури – й отримав не дуже якісний, а все ж таки так необхідний для книговидавництва папір.

Василь Андрійович залучив до видавничої справи в якості редакторів та авторів професорів відкритого 22 жовтня 1918 року в Кам'янці – Подільському державного українського університету, передовсім В. Біднова, Л. Білецького, М. Драй – Хмару, М. Плевако та інших. Йому допомагав дунаївчанин Степан Риндик і як редактор, коректор, так і письменник, а також Н. Григоріїв. «У видавничому відділі «за Сочинського» було, як у великому млині, – згадував В.К. Приходько. – Тріщали машинки, цокали рахівниці, безперестанно звонив телефон, а в кабінеті завідуючого – безперервний людський потік: то приходили письменники, університетські професори, коректори, поети і дуже часто між ними – від початку 1919 року, – маяла сива борода «діда» М. Грушевського... Такий широкий розмах роботи швидко давав свої наслідки: книжка виходила за книжкою, їх, як висловлювався Сочинський, просто «лопатами гребли», і земські підводи та автомобіль не встигали їх з друкарень відбирати» [5,с. 97]. Газети, що виходили в Кам'янці-Подільському, щоразу інформували про книги, що вийшли з друку й знаходяться в книгарні [2;4].

Однак з приходом польських військ ситуація погіршала – В. Сочинський чотири рази сидів під арештом із – за обстоювання свого паперу, а друкарню було опечатано на кілька днів [3;9]. Ще важче стало з приходом більшовиків: вони забрали тільки паперу на два з половиною мільйони крб., реквізували з друкарні книг на 480 тис. крб., а ще – друкарські машинки, цінні літографічні матеріали, фарби, різне приладдя. Загалом збитки склали три з половиною мільйони крб. А В.А. Сочинському довелося переховуватись [9;10]. Добивало безгрошів'я. Із – за браку коштів у фінансовій допомозі відмовив Головноуповноважений уряду УНР у Кам'янці – Подільському Іван Огієнко, Довелося взяти в уряду позику на суму понад три з половиною мільйона крб., щоб відновити виробництво і завершити друк розпочатих книг [9]. На початок листопада 1920 року вдалось видати 23 назви книг тиражем 126 тис. примірників [10]. Серед них – підручники з арифметики О. Дробочюна, з всесвітньої історії – Н. Григорієва, природознавства – І. Трояновського, художня література – «Камінний хрест» В. Стефаніка, «Маруся» М. Вовчка, «Козацька вдача» та «З історії України» С. Руданського, «Золотий жук» Едгара По, низка книг для самоосвіти, з питань економіки, кооперації та сільського господарства в перекладі самого видавця В.А. Сочинського та його земляка – дунаївчанина С. Риндика та ін.[11;12; 13].

1920 року, перед останнім приходом більшовицьких військ, почалася евакуація українських урядових установ, чиновників, працівників різних українських структур. Видавництво «Дністер» припинило діяльність,

опублікувавши більше 30 назв книг, здебільшого підручників [6,с.220]. Ще довго ними був забитий книжковий склад народної управи, звідки навіть очільники більшовицької влади постачали підручниками та різними книгами школи не тільки Подільської, а й інших губерній.

А їх творець, видатний просвітник, подолянин В. Сочинський, рятуючись від арешту, емігрував спочатку до Львова, а потім до Луцька, на територію Волинського воєводства Польщі, де і помер 1938 року.

Підсумовуючи, варто підкреслити, що вихідцю з Дунаєвеччини Василю Сочинському в силу історичних обставин та завдяки сформованому національному світогляду випало стати соратником Кості Солухи і разом із ним протягом 1908 – 1920 рр. брати активну участь у розбудові Подільської «Просвіти» та її осередків на місцях, формуванні національного світогляду краю, особливо – з допомогою шкільних підручників, художніх книг, літератури для самоосвіти, видрукованих у заснованій ним приватній друкарні «Дністер».

Список використаних джерел:

1. Енциклопедія українознавства / гол. ред. проф. В. Кубійович. – Львів, 1993. – Т. 2. – 550 с. – Перевид. в Україні.
2. Наш шлях. – 1920. – 7 лют.(Чис. 23). – С.2.
3. Там само. – 2 берез.(Чис. 42). – С.4.
4. Там само. – 27 берез.(Чис. 62). – С.4.
5. Приходько В.К. Під сонцем Поділля: спогади / Віктор Приходько. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – Ч. 2. – 416 с.
6. Прокопчук В.С. В.А. Сочинський – видатний діяч Подільської «Просвіти» // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. – краєзн. праць. – Дунаївці; Кам'янець – Подільський: Зволейко Д.Г., 2013. – С. 215-221.
7. Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) / Кам'янець – Поділ. міське т-во «Просвіта»; упоряд.: М. Мошак, В. Лозовий. – Кам'янець-Подільський, 1996. – 110 с.: іл.
8. Рекрут В.П. Іполит Зборовський (1875 – 1937). На перехресті двох епох. – Вінниця: Меркьюрі – Поділля, 2014. – 768 с.
9. Слово. – 1920. – 24 жовт.(Чис. 22). – С.4.
10. Там само. – 3 листоп.(Чис. 30). – С.2.
11. Там само. – 10 листоп.(Чис. 36). – С.4.
12. Там само. – 12 листоп.(Чис. 38). – С.4.
13. Там само. – 13 листоп.(Чис. 39). – С.4.

Г.Г. Кучеров

ПРИМІЩЕННЯ СІЛЬСЬКИХ “ПРОСВІТ” ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЯК ОСНОВА ЇХНЬОЇ УСПІШНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (1917-1922 рр.)

В умовах становлення суверенної України надзвичайно важливим є процес ренесансу нашого минулого, повернення несправедливо забутих або навмисно вилучених імен політичних, громадських та культурних діячів. Доба Української революції 1917-1921 рр. – одна з найяскравіших сторінок нашої історії. Окремі аспекти цього періоду ще досі залишаються не достатньо дослідженими. Зокрема, одним із явищ на території Подільської губернії були культурно-освітні товариства “Просвіта”, оскільки вони займалися розв’язанням питань духовного

розвитку населення і були чи не єдиними громадськими організаціями, які опікувалися видавничими справами, відкривали бібліотеки і читальні, засновували освітні заклади, організовували лекції, проводили літературно-вокальні вечори, театральні заходи тощо. Історія просвітницьких товариств досі викликає інтерес у науковців, представників громадськості та культури.

У 1917 р. майже всі “Просвіти” починали свою діяльність, не маючи у своєму розпорядженні абсолютно нічого: приміщень, кадрів, коштів, матеріально-технічного забезпечення тощо. Як відзначала С. Русова, деякі “Просвіти” припиняли свою роботу лише через те, що не могли знайти для своєї роботи вільного приміщення [29, с. 21]. Як вихід із становища столична влада пропонувала “Просвітам” звертатися до місцевих органів влади, кооперативів з питання будівництва Народних будинків із метою утворення сітки відповідних приміщень [1, арк. 10-11].

Зрозуміло, що знайти відповідні будівлі для просвітницьких цілей було важко. На території Поділля точилися бойові дії, часто змінювалася влада. Відтак, цілком зваженим видається одне з рішень I Всеукраїнського з'їзду “Просвіт”, який відбувся 20-23 вересня 1917 р.: “у кожному більш-менш людному селі поки не буде збудовано народнього дому треба пристосувати до потреб театру існуючі помешкання” [8, арк. 45]. І справді, для своєї діяльності товариства почали використовувати приміщення культурно-освітніх установ, шкіл, домів тверезості, чайних, бібліотек та ін.

До розв'язання проблем місцевих “Просвіт” долучалися і центральні органи влади. Відділ позашкільної освіти міністерства народної освіти звернувся до просвітницьких осередків із такою пропозицією: якщо у них є потреба користуватися будинками чи майном товариств тверезості, нехай звертаються до повітових комісарів УНР [2, арк. 106]. Театральний відділ МНО, розглянувши заяву мотовилівсько-боровської “Просвіти” про становище літнього театру при ст. Мотовилівка, визнав, що робота осередку є найбільш корисною для піднесення національної свідомості місцевих селян. З огляду на це, театральний відділ звернувся до губернського комісара з проханням про передачу мотовилівського театру просвітницькому товариству [3, арк. 142].

Прихід до влади П. Скоропадського спричинив формування нових органів влади на місцях. Губернські старости за своїм статусом повністю відповідали російським губернаторам, а вся система місцевої влади поступово наближалася до моделі самодержавства. Цьому сприяло те, що до земств повернулися колишні інспектори народних шкіл, до державної варті – поліцаї, стражники, урядники, справники, станові. У переважній своїй більшості ці люди дотримувались консервативних поглядів. Разом із землевласниками вони негативно ставилися до факту існування Української Держави і вважали це явище тимчасовим, бажаючи повернення імперських часів.

Такі консервативні чиновники та інші представники гетьманської адміністрації заважали роботі вже існуючих “Просвіт”, а також перешкоджали відкриттю нових, і де була можливість, там одразу ж закривали осередок. Діяльність просвітян регіону ускладнювалася ще й тим, що окупаційна адміністрація, яка перебувала в Україні, також були не зацікавлені в розвитку просвітництва, а тому товариства зазнавали утисків. Журнал “Село” у рубриці “З

життя “Просвіт” на Поділля” повідомляв, що у містечку Сальниця Літинського повіту на Поділлі у 1918 р. за часів Центральної Ради священник Ратушинський погодився розмістити в одному зі своїх порожніх будинків місцеву “Просвіту”. Однак за часів гетьманату господар почав виганяти товариство з приміщення й при цьому “післав до Начальника Варти заяву, в котрій писав, що проти його волі “Просвіта” зайняла його хату і просив виселити її звідти” [23, с. 24].

Через виникнення таких складних умов праці сільські “Просвіти” надсилали скарги до державної влади. З огляду на це міністр народної освіти М. Василенко звернувся до міністра внутрішніх справ із проханням видати наказ, щоб місцева влада не заважала “корисній праці товариств “Просвіта” [18, с. 2]. Систематичні звертання, скарги, прохання до органів державної влади дали позитивний результат. Згідно із законом від 24 вересня 1918 р., приміщення культурно-освітніх установ не підлягали реквізиціям [4, арк. 37]. Проте на місцях адміністрація трактувала цей закон на свій розсуд і часто його ігнорувала.

Питання приміщень стало предметом розгляду на II Всеукраїнському з’їзді “Просвіт”, який відбувся 3-5 листопада 1918 р. у м. Києві. На форумі вирішено, що треба захистити “помешкання товариств “Просвіта” від реквізицій спеціальним наказом” [5, арк. 128]. Крім того, на з’їзді зазначалося, що товариства тверезості, згідно закону від 3 січня 1918 р., перейшли від міністерства фінансів до міністерства освіти. У зв’язку із цим важливим стало те, щоб всі колишні зазначені установи зі всім майном і коштами безкоштовно передані у постійне користування товариствам “Просвіта” [9, арк. 3].

Великі надії просвітяни покладали на будинки, які належали до церковного відомства. Зокрема, збори просвітян с. Ружичної проводилися у будівлі колишньої церковної школи. У селі існувало кілька будинків, в яких за самодержавства зберігалось військове майно, а після 1917 р. містилися військові частини, як українські, так і австро-німецькі. На вересень 1918 р. ці приміщення були порожніми. Товариство планувало випросити один із будинків у місцевих органів влади. Одна частина його була б відведена під вистави та збори, інша – під господарську школу. Не знаючи, до кого звернутися з даного питання, голова “Просвіти” С. Гула апелював до редакції часопису “Село” за порадою [20, с. 24].

В іншому часописі “Народня справа” висловлювалася думка про те, що у будинках “Просвіт” можуть розміщуватися різні типи шкіл: загальноосвітні, кооперативні, ремісничі, сільськогосподарські та ін. – тому справа будівництва просвітницьких приміщень є завданням земств. При цьому останні повинні надати товариствам фінансову допомогу [21, с. 29].

Прихід до влади Директорії УНР наприкінці 1918 р. позначився на діяльності “Просвіт”. 10-13 січня 1919 р. у Києві відбувся з’їзд діячів позашкільної освіти та дошкільного виховання. На ньому, зокрема, зазначалося, що з точки зору держави і місцевих самоврядувань при “Просвітах” мали бути такі установи: з дошкільного виховання – ясла, дитячі садки, майданчики для дитячих ігор, курси для матерів з виховання дітей, дитячі бібліотеки-читальні, клуби та гуртки; з позашкільної освіти – школа та курси для дорослих, бібліотека-читальня, книжний склад і кіоски, народні читальні, народний театр, музей рідного краю та наочності, виставки картин, народний хор та оркестр, кінематограф, чарівний ліхтар тощо; громадсько-економічні установи:

сільськогосподарський склад, учбова ремісничка майстерня, агрономічний пункт тощо. І нарешті, при “Просвітах” мали бути товариства або гуртки: сільськогосподарські, споживчі, кредитні, країнознавчі, музично-драматичні та ін. Крім того, у приміщенні “Просвіти” повинні міститися клуби, їдальні, чайні, різні майстерні та інші культурно-просвітні та добродійні заклади. Разом із тим, для проведення роботи просвітяни могли будувати приміщення. Губернське земство, як це видно з роботи з’їзду, призначало премії за створення проектів будинків для “Просвіт” [31, с. 76-77, 79].

Важливим із точки зору ефективної діяльності товариств було надання їм допомоги з питання будівництва власних приміщень. Делегати з’їзду діячів позашкільної освіти та дошкільного виховання розробили такі умови надання коштів “Просвітам”: до прохання на будівництво осередку необхідно додати документ, з якого видно було б, що товариство має наділ не менше, як 1,5 десятин землі; кількість зібраних коштів на будівництво самою “Просвітою”; проект будинку Народного дому та підрахунок вартості будівлі. При складанні проекту необхідно врахувати, що у сільського товариства мали бути такі приміщення: 1) зал-аудиторія зі сценою потрібних розмірів на 200-250 осіб, 2) не менше 2 кімнат для бібліотеки-читальні, 3) клас для дорослих, 4) кімната для потреб товариства, 5) кімната для сторожа. При цьому план і кошторис перевіряв би технічний відділ місцевого самоврядування, а ухвалював ці документи відповідний відділ позашкільної освіти, Управа ж мала їх затвердити. Після завершення будівництва, кошторис необхідно надіслати у відповідну управу, яка його затвердила. Усі господарські витрати (страховка, паливо, ремонт) покладалися на товариство. Продаж, зalog та передача будинків здійснювалося лише за згодою з губернським та повітовими земствами [31, с. 90-91].

На 1919 р. у багатьох селах Правобережної України виникла патова ситуація, коли “Просвіти” не мали можливостей для оренди приміщень. У доповіді про загальний план позашкільної освіти на Поділлі на 1919 рік зазначалося, що оренда приміщень товариствами обходиться дуже дорого. Через це всі “Просвіти” зможуть “тільки тоді корисно провадити свою діяльність в справі Позашкільної Освіти, коли вони будуть забезпечені відповідними помешканнями”. Як вихід із такого становища, Народна управа запропонувала Земській Народній раді доручити їй розробити план будівництва просвітницьких будинків на території всього Поділля і подати його на найближчому Земському Зібранні на затвердження [6, арк. 14-14зв.].

Зазвичай сільські “Просвіти”, плануючи діяльність, будівництво приміщень розраховували на свої фінансові можливості. Бо дуже рідко осередки могли побудувати чи отримати в інший спосіб ті чи інші будівлі. Аналізуючи діяльність просвітницьких товариств, варто врахувати статистичні дані, надані часописом “Життя Поділля”. Так, дослідники мають можливість ознайомитися із здобутками просвітян товариства с. Удріївці Кам’янецького повіту, організованого колишнім учителем А. Юрчиніним. За власні кошти “Просвіта” відкрила Народний Дім, який містився у будівлі розмірами 20 сажнів довжини і 5 широти (1 сажень=2,1336 м.). У ньому розпочали роботу дитячий садок на 75 дітей, музей давніх речей (старожитностей) та театр, розрахований на 250 глядачів. Окрім цього, здобутком просвітян був великий національний хор, яким керував

С. Дудік. Після Нового року ним дано 1 концерт і 5 вистав: “Простак”, “Пан Штукаревич”, “Бурлак”, “Бувальщина” та “Наймичка” [27, с. 4].

За Директорії УНР досить актуальним виявилось питання колишніх маєтків, які належали заможним верствам населення. Внаслідок революційних подій частина з них була порожня. На початку 1919 р. відбулося засідання Кам'янецького повітового комітету селянської спілки, на якому ухвалено рішення через губернський комітет спілки вплинути на уряд для вироблення законопроекту про передачу поміщицьких садиб “Просвітам” [22, с. 4].

Окремим “Просвітам” вдалося придбати приміщення. Так, у м. Ладижині Гайсинського повіту товариство отримало під вистави будівлю – колишній офіцерський клуб – з гарними меблями. Також закупили все необхідне для вистав. Таким чином, театр “вийшов не гірший, ніж у будь-якому повітовому місті”. Коли приміщення було вільним, його віддавали під вистави місцевому просвітницькому драматичному гуртку та приїжджим аматорським гурткам [24, с. 23]. У такий спосіб поповнювалася каса осередку.

Велике значення для формування національної самосвідомості населення краю мало прикрашання приміщень сільських “Просвіт”. Зазвичай використовували традиційні для оздоблення українських помешкань речі: ікони, вишиті рушники, домоткані вироби тощо. Крім того, просвітяни вшановували пам'ять відомих діячів національної культури. Зокрема, ознайомлення із постаттю Кобзаря займало чільне місце у діяльності сільських “Просвіт”. Окрасою багатьох селянських хат, приміщень осередків став портрет Т. Шевченка, а улюбленою книгою – шанований у народі “Кобзар”. У такий спосіб “Просвіти” прищеплювали інтерес селян до суспільної і творчої діяльності поета. Разом із тим, у ЦДАВО України зберігається рукопис відомого просвітнього діяча періоду Української революції 1917-1921 рр. І. Павлюка, котрий відзначав, що всі приміщення “Просвіт” варто прикрашати таким чином, щоб кожний відвідувач бачив і відчував, що це є просвітницьке приміщення [7, арк. 48]. Все повинно бути в українському стилі – така основна ідея І. Павлюка.

Після приходу в 1920 р. більшовицького режиму на більшій частині України, у тому числі Поділлі, нова влада прагнула створити такі організації, які б пропагували соціалістичні ідеї. Однак у неї для цього не було ні часу, ні фінансових засобів, ні відповідних працівників. До того ж “Просвіти” на той час користувалися доволі високою пошаною в народі. Тому більшовики вирішили використати останні для своєї пропаганди. Крім того, на думку радянського керівництва деякі установи, як наприклад, хати-читальні, клуби, бібліотеки, школи грамоти тощо краще було відкривати при самих “Просвітах”, ніж окремо, тому що селянство “вважає їх своїми організаціями, вірить їм і вступає до них” [19, с. 93]. Ось чому у перші роки свого існування радянські органи влади сприяли розвитку просвітництва на території Подільської губернії.

На місцях інколи через ті чи інші приміщення виникали суперечки. Зокрема, між просвітянами і польською громадою с. Журавного Вінницького повіту відбулася сутичка за будинок, у якому містилась управа “Просвіти”. У листі від 28 грудня 1920 р. до завідуючого Уладівським підрайоном Балана пропонувалося “негайно роз'яснити польському суспільству села Журавна, що центром затверджена тверда мережа шкіл, а тому про відкриття окремої

польської школи в зазначеному селі, безумовно, не може бути дана згода. Польська мова при існуючій українській школі”. Згодом протиріччя було розв’язано, оскільки “Просвіта” в своєму приміщенні виділила кімнату для навчання польської мови [25, с. 330]. Такі випадки красномовно свідчать про те, що робота просвітян не була безхмарною, бо нерідко супроводжувалася різними конфліктними ситуаціями.

З іншого боку, не завжди просвітяни здійснювали свою діяльність добросовісно. Частково у роботі осередків брали участь випадкові люди, які були далекі від культурно-освітніх потреб населення. Були випадки, коли громада того чи іншого села через халатність у виконанні обов’язків просвітянами, власну неосвіченість чи з інших причин ухвалювала рішення про виселення “Просвіти” з громадського приміщення [28, с. 1].

Основна маса сільських “Просвіт” все ж таки відповідально ставилася до своїх обов’язків. Діяльність просвітяни планували далеко наперед. Для реалізації своїх задумів сільські просвітяни зверталися до місцевих органів влади по допомогу. Зокрема, кочубіївська “Просвіта” після свого утворення 19 січня 1921 р. планувала відкрити хату-читальню, вечірні курси для дорослих, читати лекції з професійних тем, організувати хор. Для цього, зрозуміло, було потрібне приміщення. Керівництво осередку звернулося до відділу народної освіти, щоб той виділив дві місцеві школи, а також допоміг їх відремонтувати [10, арк. 43].

Незважаючи на систематичні утиски сільських “Просвіт” місцевими чиновниками, на їх сторону інколи ставали волосні і повітові органи народної освіти. Піклуючись про розвиток культурно-освітньої сфери на селі, її представники надавали підтримку просвітянам, і за будь-якої можливості допомагали їм. Окремі товариства були захищені від свавільних дій спеціальним документом. Наприклад, політосвіта кам’янецького відділу народної освіти видала в квітні 1921 р. охоронного листа товариству “Просвіта” с. Станіславки, за яким його приміщення та майно не могло бути реквізованим. Крім того, остання отримала реєстраційну картку, за якою була зареєстрована в політосвіті [12, арк.68, 69]. Відтак будь-які спроби конфіскувати приміщення у товариства були зведені нанівець.

Питанням надання приміщень “Просвітам” переймалися і на республіканському рівні. Губвиконкоми отримали розпорядження від ВУЦВК в місячний термін детально обстежити всі будівлі, які займали культурно-просвітницькі та навчально-виховні установи, і не пізніше 15 вересня 1921 р. звільнити не менше 20 % приміщень, зайнятих військовими чи санітарними закладами і не менше 50 %, зайнятих цивільними організаціями. Вони мали бути передані Наркомосу для використання [13, арк. 30]. Частина з цих приміщень планувалося виділити просвітницьким товариствам.

Інколи негаразди з приміщеннями траплялися у структурних підрозділів сільських осередків. Про це свідчить, наприклад, протокол засідання ради брагської “Просвіти” від 24 вересня 1921 р. Зокрема, через те, що приміщення бібліотеки було віддано регенту, книжки розмістили у кількох селянських хатах. Для розв’язання цієї проблеми рада осередку звернулася до повітвіднаросу з проханням надати приміщення, яке було виділено місцевій школі для шкільної і

просвітницької бібліотек, а школі надати одну кімнату у великому будинку церковного діяча, яке ніким не використовується [14, арк. 68].

Через часту зміну влади, бойові дії на території Подільської губернії частина будівель, які використовували сільські “Просвіти” потребувала ремонту. З огляду на те, що коштів бракувало, в окремих осередках просвітяни самі бралися за ремонт приміщень. До прикладу, 7 грудня 1921 р. відбулися загальні збори членів фридрівської “Просвіти”, на яких ухвалені рішення про термінове закінчення ремонту будинку товариства, а за два тижні кожний член товариства повинен був купити одну шибку [15, арк. 242].

Поступово радянська влада змінила своє ставлення до товариств. Відділи народосвіти отримали накази зробити усе для того, аби “Просвіти” мали “вигляд державний, інтернаціональний і дійсно стояли на платформі Радянської влади”, а заходи товариств – “ідейний напрямок” [16, арк. 37]. З огляду на це, контроль за діяльністю “Просвіт” став “бойовим” завданням партії на селі. Це завдання одночасно викликало необхідність використати освіту для розшарування селянства та поглиблення комуністичної свідомості у найбільшій прошарків населення. У зв’язку із цим секретар ЦК КП(б)У С. Косіор (1889-1939) поставив перед комітетами незаможних селян (КНС) і Комуністичною Спілкою Молоді України (КСМУ) мету вигнати із “Просвіт” націоналістів, куркулів, переобрати правління, увівши до нього своїх представників. За задумом влади, “Просвіти” мали стати класовими організаціями.

Відповідно до постанови ВУЦВК від 18 січня 1922 р. сільські “Просвіти” перевели на місцеве фінансування, зокрема, місцеві органи влади мали відводити приміщення для просвітницьких осередків і утримувати їх особистий склад [30, с. 336-337]. Через обмежені джерела прибутків, а також, щоб вижити у скрутних умовах товариства надавали свої приміщення в оренду іншим осередкам. Зокрема, “Просвіта” с. Мукші Китайгородської Кам’янецького повіту надала своє приміщення 26 лютого 1922 р. для потреб просвітян з с. Мукші Боришківської. Як видно з акту, підписаного головою товариства с. Мукші Китайгородської І. Шепотовським і головою комнезаму Т. Гнатовським на наступний день вони оглянули приміщення і знайшли його у такому стані: зал і сцена були не прибрані, поламано дві лавки (на ремонт їх потрібно 50 тис. крб.), розбиті два віконних скла, зруйновані хатня і паперова декорації. Автори акту вимагали від віднаросвіти вжити заходів для відшкодування завданих збитків [11, арк. 28].

Мати власне приміщення було важливим не лише для проведення культурно-освітньої роботи. На початку 1922 р. радянська влада, продовжуючи курс на підкорення просвітницьких товариств своєму впливові, дала розпорядження на місця (волінструкторам політосвіти), за якими, ті “Просвіти”, які не зможуть проводити роботу, згідно статутів, зокрема, через відсутність власного приміщення, майна – скорочувати до одної секції (драматично-лекційної, музично-співочої, бібліотечної тощо) [17, арк. 3]. Таким чином, повноцінна робота товариств залежала від наявності приміщення.

Крім того, діяльність сільських товариств регіону була неможливою без підтримки з боку органів місцевої влади. При потребі можна було б звернутися до них із різних питань. Так, осередок у с. Кульчіївці Кам’янецького повіту

отримав посвідчення від завідувача політосвітою такого змісту: “Згідно декрету Ради Наркомкомісарів про забезпечення культ-освітніх установ помешканнями, будинок займає Товариством “Просвіта” с. Кульчієвець не може бути забрано”. Більше того, будь-які спроби товариства зайняти приміщення мали переслідуватися віднаросом аж до застосування Ревтрибуналу. Окремо кульчієвецькі сільрада і комнезам отримали розпорядження від завідувача політосвітою терміново провести ремонт просвітницького будинку не пізніше 2 червня 1922 р. [11, арк. 56, 58, 95].

Незважаючи на розпорядження уряду України про забезпечення культурно-освітніх установ приміщеннями, “Просвіти” були вимушені передавати свої будівлі іншим суб’єктам власності – органам влади, освітнім закладам, організаціям тощо. Особливо активізували свої дії проти товариств земельні відділи. Це, до прикладу, відбувалося на Поділлі, де останні відбирали у товариств приміщення, які ті орендували у земвідділів, і передавали їх іншим установам. Внаслідок цього виникали гострі конфлікти. Наприклад, такий конфлікт трапився у с. Руда Кам’янецького повіту, де голова сільради незаконно позбавив товариство приміщення. Враховуючи відповідну скаргу просвітян на такі дії голови сільради, голова Кам’янець-Подільського повітвиконкому П. Буценко наказав йому 29 травня 1922 р. “водворить имущество “Просвиту” в бывшее помещение, откуда она была незаконно выселена” [11, арк. 105]. Однак на цьому митарства просвітян не скінчилися. У липні товариство виселили повторно. 19 серпня 1922 р. голова “Просвіти” склав акт про те, що осередок містився у колишньому поміщицькому будинку, який разом із 150 десятинами землі орендував у земвідділу, а завідувач сільради незаконно виселив товариство, все майно було викинуто на вулицю, де лежало протягом місяця [11, арк. 286].

У зв’язку із тим, що земельні відділи Подільської губернії постійно втручалися в роботу товариств, відбирали орендовані ними приміщення, завідувач кам’янецькою політосвітою звернувся по допомогу до голови повітвиконкому. Питання про приміщення просвітницьких осередків стало предметом розгляду на Кам’янецькому виконкомі 16 червня 1922 р. На ньому ухвалене рішення про повернення “Просвітам” відібраних Земвідділом будівель і закріплення їх за товариствами. Особлива перевага надавалася осередкам, які зробили ремонт у приміщеннях. Відповідне розпорядження підписав голова повітвиконкому П. Буценко [11, арк. 82, 228, 242].

Однак інколи земвідділи забирали приміщення у товариств цілком об’єктивно. Скажімо, у с. Лясківці Кам’янецького повіту з будівлі “Просвіти”, яке перебувало у запущеному вигляді, зникло 10 віконних рам. Цілком справедливо земвідділ вимагав у просвітян пояснення [11, арк. 292].

Інший метод, який використовували земвідділи проти “Просвіт”, полягав у підвищенні їм орендної платні за користування приміщеннями, що також призводило до згортання культурно-освітньої роботи. Такі заходи влади призвели до того, що частина товариств перемістилася у старі школи чи інші непристосовані будівлі, а частина їх не мала взагалі. Крім того, діяльність товариств штучно обмежувалася.

Врешті-решт майбутнє “Просвіт” було вирішене. Радянська влада хотіла замінити товариства на селянські будинки. За таких обставин місцеві відділи народної освіти пропонували “Просвітам” терміново скласти реєстри всього їхнього майна. Після ліквідації осередків його доля складалася по-різному: інколи залишалася бібліотека-читальня, до якої переходили всі просвітницькі пожитки; частково їх конфіскували і передавали селянським будинкам; деякі осередки ухвалювали рішення про створення хат-читалень, драмгуртків, яким і передавали своє майно.

Таким чином, однією із основ успішної діяльності сільських “Просвіт” була наявність у них приміщень. Для своєї роботи осередки використовували будівлі шкіл, домів тверезості, чайних, бібліотек, селянських хат тощо. Мати власні приміщення могли лише згуртовані товариства.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України), ф.2201, оп.2, спр.398, 44 арк.
2. ЦДАВО України, ф.2581, оп.1, спр.159, 106 арк.
3. ЦДАВО України, ф.2581, оп.1, спр.202, 149 арк.
4. ЦДАВО України, ф.2201, оп.2, спр.375, 70 арк.
5. ЦДАВО України, ф.2201, оп.2, спр.367, 185 арк.
6. ЦДАВО України, ф.2582, оп.1, спр.190, 35 арк.
7. ЦДАВО України, ф.4465с, оп.1, спр.691, 56 арк.
8. Державний архів Київської області (далі ДАКО), ф.1447, оп.1, спр.8, 61 арк.
9. ДАКО, ф.1447, оп.1, спр.28, 19 арк.
10. ДАХМО, ф.р.-1021, оп.1, спр.75.
11. ДАХМО, ф.р.-6, оп.1, спр.163, 365 арк.
12. ДАХМО, ф.р.-6, оп.1, спр.26, 76 арк.
13. ДАХМО, ф.р.-336, оп.1, спр.23, 198 арк.
14. ДАХМО, ф.р.-6, оп.1, спр.21, 86 арк.
15. ДАХМО, ф.р.-638, оп.1, спр.51.
16. ДАЖО, ф.р.-960, оп.2, спр.20, 110 арк.
17. ДАЖО, ф.2524, оп.1, спр.121, 65 арк.
18. В оборону “Просвіт” // Волинська газета (м. Житомир). – 1918. – №10. – С.2.
19. Второе Всеукраинское совещание по просвещению 17-25 августа 1920 г. – Х.: Всеукраинское государственное издательство, 1920. – 144 с.
20. Дописи // Село (Кам’янець-Подільський). – 1918. – №34-35. – №19 вересня. – С.23-24.
21. Заснування “Рідних Хат-Просвіта” // Народня справа (м. Київ). – 1918. – №3-4. – С.29-30.
22. З життя Губернського Земства // Життя Поділля (Кам’янець-Подільський). – 1919. – №49. – 15 лютого. – С.4.
23. З життя “Просвіт” на Поділля // Село (Кам’янець-Подільський). – 1919. – №9. – 4 березня. – С.24-27.
24. З життя “Просвіт” на Поділля // Село (Кам’янець-Подільський). – 1919. – №2. – 21 січня. – С.23-24.
25. Малюта О.В. Шляхи, політи кров’ю. Про діяльність осередків подільського товариства “Просвіта” в першій половині ХХ століття / О.В. Малюта // “Просвіта”: історія та сучасність (1868–1998): Зб. матеріалів та документів, присвячених 130-річчю ВУТ “Просвіта” ім. Тараса Шевченка (Упоряд. ред. В. Германа). – К.: Вид. центр “Просвіта”, Вид. “Веселка”, 1998. – С.329-332.
26. Нестеренко, В.А. “Просвіта” на Кам’янецьчині в 1921-1923 рр. / В.А. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.). До 90-річчя Подільської “Просвіти”. –

- Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільське міське тов-во "Просвіта"; Історико-культурологічне Подільське брат-во, – Кам'янець-Подільський, 1996. – С.41-56.
27. По провінції // Життя Поділля (Кам'янець-Подільський). – 1919. – №113. – 9 травня. – С.4.
28. Розвіймо темряву // Вісти (Кам'янець-Подільський). – 1921. – №35. – 7 січня. – С.1.
29. Русова С. Народні доми / С. Русова // Порадник діячам позашкільної освіти і дошкільного виховання. – К: Видання Департаменту Позашкільної освіти, Друкарня наслідн. Круглянського, 1918. – С.21-23.
30. Танський В. ПервоеВсеукраинскоепропагандистскоесовещаниеполитпросветов / В. Танський // Путь просвещения. – Х. – 1922. – №3. – С.331-342.
31. Трудыз'їзда діячів Позашкільної Освіти й дошкільного виховання в Києві 10-13 січня 1919 року. – Кам'янець на Поділлі: друкарня Подільської Губерніальної Народньої Управи, 1919. – 97 с.

П.Я.Слободянюк

ПОЛІТИКА ДИРЕКТОРІЇ УНР У СФЕРІ ДУХОВНО-КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ

Доба Директорії УНР (1919-1920 рр.) була періодом жорстокої боротьби за державну незалежність України. Ведучи війну одночасно на трьох фронтах: проти радянської Росії, білої армії генерала А. Денікіна, польської армії, а також не маючи порозуміння з селянсько-повстанською армією Н. Махна, отамана Н. Григор'єва, червоних партизанів і, Директорія УНР приділяла прискіпливу увагу питанням національного виховання народу закінчила свою державницьку добу в Кам'янці-Подільському.

Важливою подією в політичному житті України став Акт Злуки (22 січня 1919 р.) Української Народної Республіки (Наддніпрянська Україна) та Західноукраїнської Народної Республіки (Галичина, Буковина і Закарпаття) в єдину соборну незалежну українську державу. Але через військово-політичну ізоляцію та зовнішню політичну ізоляцію, військову інтервенцію та внутрішні військово-політичні протистояння зумовили крах Директорії УНР. Не вдаючись у деталі тодішніх подій, зауважимо, що влада Директорії протрималася у Києві всього 6 тижнів. 5 лютого 1818 р. прихистком урядових структур УНР стала Вінниця (до 6 березня), згодом Жмеринка і Проскурів (до 4 квітня), потім Рівне (до 5 травня), Радивилів і Тернопіль. В останні дні травня поляки захопили Тернопіль, червоні – Волочиськ. Передові загони обох армій розділяла смуга завширшки 10 – 20 км, на якій перебувала армія УНР. Але домовленості з поляками про перемир'я та спільні дії проти більшовиків дозволили армії УНР на початку червня вона вибити Червону армію з Кам'янця-Подільського та звільнити територію південно-західного Поділля. З 6 червня до середини листопада Директорія та урядові структури УНР перебували у Кам'янці-Подільському, який став тимчасовою столицею УНР.

Спеціально акцентуючи увагу на надзвичайно складній військово-політичній ситуації, ми звертаємо увагу на те, що УНР здійснювала національне державне будівництво на засадах українізації духовно-культурного життя, утвердженні національної свідомості громадян країни.

Указом Директорії від 22 січня вважалось Всеукраїнським святом – Днем незалежності [1], а ухвалений нею закон стверджував, що «в українській державі

державною мовою вважається українська» [2]. В лютому 1919 р. вийшов закон про запровадження української лектури у всіх нижчих школах [3], в квітні 1918 р. – видається закон про безкоштовне обов'язкове навчання всіх дітей шкільного віку – громадян України [4]. Всі написи на кінематографічних фільмах: назви картин, пояснення і т. п. вимагалося робити українською мовою [5]. А за образу національної честі й гідності законом від 24 січня 1919 р. передбачалась адміністративна і карна відповідальність.

Значну роль у захисті української ідеї державотворення і православ'я в Українській Народній Республіці відігравав відомий український державний і церковний діяч, вчений і письменник Іван Огієнко (1882 – 1972, митрополит України Іларіон). 15 вересня 1919 р. він був призначений С.Петлюрою на посаду Міністра Ісповідань в уряді УНР з одночасним виконанням обов'язків ректора Кам'янець-Подільського Державного українського університету. З перших днів перебування на посаді Міністра Ісповідань І.Огієнко зайнявся зміцненням Української Народної Республіки та Української автокефальної церкви. Він закликав духовенство і паство здійснювати богослужіння українською мовою, поширювати знання з історії і культури українського народу, створювати і об'єднуватися у церковні, церковно-освітні й благодійницькі братства, формувати єпархіальні музеї, підтримував Українську греко-католицьку церкву в контексті українського національного єднання і державотворення.

У вересні 1919 р. І.Огієнко запровадив у всіх духовних установах новий український правопис, який був затверджений Міністерством Народної Освіти. Всі написи, вівіски, метричні записи, діловодство в духовних установах, журнал й газети, офіційне листування благочинних і т. п. повинні були провадитися виключно українською мовою. За невиконання цих вимог священнослужителі притягувалися до судової відповідальності. Була створена комісія по перекладу українською мовою святого письма, релігійних книжок, відновлювалися старі церковні звичаї [7].

Для реалізації своїх задумів щодо українізації духовно-релігійного життя І.Огієнко створив Раду при Міністерстві Ісповідань, до якої входили професори В.Біднов, В.Чехівський, протоієрей Ю.Сіцінський, священники В.Липківський, М.Крамаренко, мирянин М.Мороз, а пізніше – віце-міністр закордонних справ, професор Ейхельман, віце-міністр юстиції, полковник В.Цівчинський та інші особи. Рада розглядала такі важливі питання як запровадження української мови в богослужінні та організацію курсів по підготовці інструкторів з даного питання, про переклад українською мовою богослужебної літератури, про видання журналу «Українська церква», про реформу церковного управління, про звернення до Вселенського патріарха щодо автокефалії Української православної церковної церкви. Затверджувався склад Церковної православної ради, до якої ввійшли священнослужителі І.Микитюк, П.Пащевський та П.Табінський – однодумці І.Огієнка і великі українські патріоти. Рада виконувала функції консисторії.

Як бачимо, Міністр Ісповідань І.Огієнко вбачав у русифікації православної церкви глибокі антиукраїнські корені, пов'язані з асиміляцією і денационалізацією українського народу, розмиванням і витравленням його історичної пам'яті, духовно-культурних та національно-релігійних витоків,

надбань і традицій. З метою подолання негативних антиукраїнських іноетнічних, інорелігійних впливів на українство, його історію, культуру, віру І.Огієнко розробляє положення «Про єпархію, її склад та інституції». Затверджує положення «Про єпархіального архієрея», «Проект статуту православної парафії», «Статут міністерства ісповідань», націлені на українізацію духовного життя та автокефалію Української православної церкви. Виступаючи за самостійність УПЦ І.Огієнко очолив роботу створеного на початку 1920 р. благодійного видавництва «Українська автокефальна церква», де були опубліковані його роботи, роботи інших діячів церкви, українські молитовники та, найголовніше, – «Прохання до патріарха Царгородського благословити автокефальну Українську церкву». Цей документ мав дуже велике значення в протистоянні антиукраїнізмові, оскільки в ньому висвітлювалась історія Української церкви, підкреслювався колоніально-руйнівний вплив Московського патріархату на стародавні українські церковні звичаї, права, тексти церковних служб. «Прохання...» підписали сотні тисяч різних організацій та установ, військових частин і окремих громадян. Та по надуманій канонічній причині – відсутності Вселенського Патріарха, автокефалію Українській православній церкві не надали [8].

Оцінюючи І.Огієнка як постать в боротьбі проти антиукраїнізму, ми складаємо велику пошану та визнання його великих заслуг на терені українізації державного життя в Україні. І як тут не погодитися з висновком відомого українського патріота Євгена Сверстюка, який у своїй книзі «Блудні сини України» підкреслює важливість навіть не безпосередню конкретної конфесійної приналежності віруючого, а те, «який тип людини дає нам Церква. Якщо вона дає великого подвижника – схилімося перед ним і вчимося у нього – усім народом» [9].

Як засіб українізації церковно-релігійного життя утворювалися виконавчі комітети духовенства і мирян, церковно-єпархіальні ради. Духовенство вимагало скасувати будь-які державні нагороди священнослужителям, книги реєстру сповіді, ув'язнення в монастирях, скорочення вечірнього і ранкового богослужіння, нормування робочого дня тощо [10].

У часи Директорії національно-державною стає Українська Автокефальна Православна Соборна церква, вищий уряд якої – Всеукраїнський Церковний Собор – ухвалила 1 січня 1919 р. Рада Народних Міністрів УНР.

Для активізації духовно-релігійного життя уряд УНР виділив одноразову допомогу на проведення Великоднього свята 1919 р. [11], а також прийняв закон (30 квітня 1919 р.) про пенсійне забезпечення єпархіального духовенства [12]. В окуповані території України – Холмщину, Підляшшя і Полісся – направлялося 50 православних притчів [13]. Понад 9,2 тис. крб. виділялося на утримання Холмської Духовної Колегії у справах православної церкви на Холмщині і Підляшші [14]. Директорія знаходила кошти для допомоги українцям в Росії [15], підтримку української преси на території УНР, зайнятої ворожим військом [16], 22 млн. крб. було виділено українським культурним організаціям в Галиччині [17].

Активне політичне, духовно-культурне життя поєднувалось з піднесенням освіти найширших народних мас, із розвитком науки, промислового та сільськогосподарського виробництва.

Законодавчо унормовувалася система управління освітою в УНР, що сприяло активному розвитку різних типів та видів загальноосвітніх і професійних шкіл, училищ, семінарій, інститутів [18]. У відповідь на звернення губерніяльних народних рад сільські громади розгорнули широке шкільне і церковне будівництво: виділяли землю і кошти, будівельні матеріали, створювали бригади майстрів. Для облаштування господарсько-професійних шкіл селяни передавали майно, інвентар, підводи, допомагали грішми. Професійні й селянськогосподарські школи були відкриті: в с. Ходаківцях Проскурівського повіту, шевська, агротехнічна в Полонному, керамічна у Гайсині, ткацько-інструкторська у м. Кам'янці-Подільському, ткацька і столярно-бондарська у Балтському, ткацька, реміснича, шевська і кошикарська у Кам'янецькому та багатьох інших повітах. У школах навчалися ремісничим професіям, вивчали виробничо-технологічні процеси, різні сорти посівних культур породи худоби, бджільництво тощо. Організація та робота цих шкіл спрямовувалася інструкторами губернських земств [19].

14 січня 1919 р. були змінені штати середньо-технічних і ремісничих шкіл та сільських ремісничих майстерень, на що було виділено 2317742 крб. з республіканської скарбниці [20].

На утримання та відкриття вищих початкових шкіл в лютому 1919 р. Радою Народних Міністрів УНР виділялося 83,4 млн. крб. [21]. У Житомирі, Полтаві, Катеринославі були засновані землемірні школи [22], технічна школа у Кам'янці-Подільському. На утримання ремісничих відділів при вищих і нижчих початкових школах земствам та іншим громадським установам було виділено півмільйона гривень, 71,6 тис. крб. асигнувалося на ремонт Кам'янець-Подільської хлоп'ячої гімназії [23], 500 тис. крб. – Київської Ольгіївської дівочої і 47,4 тис. крб. на утримання школи-майстерні точної механіки Харківського держуніверситету [24] та інших.

На державне утримання були взяті Кирилівська ім. Т. Шевченка на Звенигородщині та Хмільницька на Поділлі народні учительські семінарії [25]. У вересні 1919 р. Кам'янець-Подільська державна духовна дівоча школа реорганізована у державну селянську дівочу гімназію, на яку виділялося 248,5 тис. крб. Для ремісничих шкіл Подільського земства було асигновано 425 тис. крб. [26]. На державне утримання в цей час приймалося 29 громадських середніх шкіл і виділялося 1 млн. 450 тис. крб. [27].

Для зменшення дефіциту педагогічних кадрів в учительські семінарії були перетворені учительські школи та виділено майже півтора мільйона карбованців на їх утримання [28]. Створювалися одно-дворічні курси для підготовки вчителів середніх і вищих початкових шкіл [29]. 18 січня 1919 р. були затверджені штати Ново-Олександрівського інституту сільського господарства і лісництва [30]. 8 лютого 1919 р. був ухвалений закон про організацію і утримання 20 дівочих педагогічних курсів для підготовки учителів нижчих початкових шкіл (виділено 800 тис. крб.) [31].

Великі грошові субсидії виділялись товариству «Просвіта», іншим культурно-просвітницьким установам. Для влаштування українських бібліотек при учительських інститутах і семінаріях Директорією було виділено 1 млн. 230 тис. крб. та 4 тис. крб. – Головному управлінню мистецтв і Національній культурі

на утримання зразкової хорової бібліотеки [32]. Неодноразово виділялися кошти Українському Товариству в м. Києві для видання термінологічних збірників та інших наукових праць з українознавства [33]. Лише в лютому 1919 р. на видання книжок і навчальних посібників для народної освіти виділено 10 млн. крб., для підтримки українських видавничих організацій – 62,3 тис. крб. [34]. Майже 4,5 млн. крб. було виділено на видання підручників для шкіл, на інформацію населення й на видання щорічних і утримання рецензійної та термінологічної комісії, 50 тис. крб. – Благодійному товариству видання загальнокорисних та дешевих книжок [35]; 490 тис. крб. – на влаштування українських книгозбірень при українських державних середніх школах [36]; 600 тис. крб. – на видання художніх серій пам'яток історії української культури [37]. Для безкоштовної розсилки «Просвітам» та бібліотекам губерньської управи передплачували різноманітні періодичні видання [38].

9 квітня 1919 р. була ухвалена постанова про відкриття у Кам'янці-Подільському учительського інституту та виділено 80 тис. крб. на його початкове облаштування [39]. З 1 квітня 1919 р. був відкритий сільськогосподарський, а 12 квітня – правничий факультети [40]. Профінансовані роботи Дністровської біологічної станції в с. Жванець [41] і створення університетської друкарні [42]. Кам'янець-Подільському і Київському Державним Українським Університетам було надане право проводити іспити на ступені магістра та доктора наук [43].

З огляду на велике національне значення могили Т.Шевченка в Каневі, Директорія постановила визнати її національною власністю, а на впорядкування відпуслався необмежений кредит [44].

У Кам'янці-Подільському діяв «Український театр» під керівництвом К.Садовського, Український Національний хор, проводилася різноманітна концертна, лекційна, релігійна робота. У краї діяло понад 50 українських національних хорів. У селах відкривалися народні будинки, читальні, «Просвіти», створювалися музичні, театральні гуртки і колективи, споживчі товариства [45]. З метою пропаганди УНР в Європі асигнувалося 1 млн. 142 тис. крб. на створення Української Республіканської Капели та на її двомісячні гастролі в Парижі й інших європейських містах [46]. 13 січня 1919 р. в м. Києві був заснований державний симфонічний оркестр ім. М.Лисенка, на його утримання виділялося 66,3 тис. крб. [47]. Державним коштом утримувалися Українська Академія Наук, Вищий музичний інститут ім. М.Лисенка, художні школи, Подільське церковне історико-археологічне товариство та багато інших українських культурно-просвітницьких установ і організацій. Для утримання губерніяльних наукових Архівних Комісій Київської, Полтавської, Чернігівської та Катеринославської губерній було виділено 48 тис. крб. і 300 тис. крб. на організацію Українського Національного Архіву в м. Києві.

Надавалася допомога і встановлювалися надбавки діячам науки, культури, освіти, громадським активістам. Вживалися заходи для покращення матеріального становища приват-доцентів і позаштатних професорів вищих шкіл, приватне вчителювання у середніх школах зараховувалося до державної служби.

Уряд Директорії піклувався про іновірців, про національні меншини. Це спростовує наклепи про те, що єврейські погроми здійснювалися за розпорядженням С.Петлюри. 6 березня 1919 р. до складу УНР увійшов Міністр

по єврейських справах [48], а 17 квітня був прийнятий закон про єврейське громадське самоврядування та затверджений його статут [49]. Постійно видавалася багатомільйонна сума грошової допомоги єврейській освіті і єврейському населенню, що постраждало від погромів [50]. Для притягнення до відповідальності винуватців єврейських погромів у Бердичеві, Житомирі, Проскуріві, Фельштині та інших місцях були створені Надзвичайні комісії [51].

Однією з найбільших перемог УНР була злука ЗУНР з Наддніпрянською УНР 3 січня 1919 р. в м. Станіславі. Універсал Директорії підписали 22 січня 1919 р. в Києві В.Винниченко, С.Петлюра, Андрієвський, Макаренко, Швець. Рада Міністрів УНР прийняла постанову вважати 22 січня днем проголошення Самостійності України – Національним святом [52].

Список використаних джерел:

1. Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки (передрук). 1919 рік. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – Вип. 6. Ч. 82. – С. 42.
2. Там само. – Вип. 1. Ч. 7.
3. Там само. – Вип. 9. Ч. 151. – С. 32.
4. Там само. – Вип. 21. Ч. 267. – С. 186.
5. Там само. – Вип. 12. Ч. 186. – С. 95.
6. Там само. – Вип. 5. Ч. 68. – С. 34.
7. Село. – 1919. – вересень. – № 19. – С. 29-30.
8. Пилявець Л. На чолі міністерства ісповідань / Леонід Пилявець. // Українське слово. – 1997. – 24 липня.
9. Сверстюк Є. Блудні сини України. / Євген Сверстюк. – К., 1993. – С. 54.
10. Історія релігій в Україні: Навч. посіб. / Редкол. А.Колодний, С.Здіорук, Л.Пилипович. – К.: Укр. Центр духовної культури, 1999. – С. 248.
11. Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки (передрук). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – Вип. 33. Ч. 495. – С. 251.
12. Там само. – Вип. 23. Ч. 293. – С. 163.
13. Там само. – Вип. 10. Ч. 146. – С. 30.
14. Там само. – Вип. 12. Ч. 184. – С. 95.
15. Там само. – Вип. 1. Ч. 25. – С. 11.
16. Там само. – Вип. 32. Ч. 459. – С. 240.
17. Там само. – Вип. 12. Ч. 188. – С. 96.
18. Там само. – Вип. 14. Ч. 210. – С. 105-108.
19. Село. – 1919. – 10 лютого. – № 5. – С. 18; Село. – 1919. – 27 січня. – № 3. – С. 2-3.
20. Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки (передрук). – Кам'янець-Подільський. – 1919. – Вип. 26. Ч. 353. – С. 189.
21. Там само. – Вип. 18. Ч. 237. – С. 128.
22. Там само. – Вип. 7. Ч. 99. – С. 49-56.
23. Там само. – Вип. 2. Ч. 266. – С. 145; Ч. 274. – С. 148; Ч. 272. – С. 148.
24. Там само. – Вип. 2. Ч. 40. – С. 15; Вип. 6. Ч. 97. – С. 48.
25. Там само. – Вип. 6. Ч. 83. – С. 44.
26. Там само. – Вип. 37. Ч. 543. – С. 282-283; Ч. 545. – С. 284.
27. Там само. – Вип. 39. Ч. 578. – С. 301.
28. Там само. – Вип. 1. Ч. 12. – С. 5; Село. 1919. – 27 січня. – № 3. – С. 30.
29. Там само. – Вип. 27. Ч. 370. – С. 195.
30. Там само. – Вип. 12. Ч. 178. – С. 93.
31. Там само. – Вип. 11. Ч. 154. – С. 33-34; Ч. 157. – С. 35.
32. Там само. – Вип. 6. Ч. 92. – С. 47; Вип. 1. Ч. 1. – С. 2.
33. Там само. – Вип. 6. Ч. 92. – С. 47; Вип. 1. Ч. 1. – С. 2.

34. Там само. – Вип. 12. Ч. 182. – С. 94; Ч. 189. – С. 96.
35. Там само. – Вип. 13. Ч. 199. – С. 101; Ч. 200. – С. 101.
36. Там само. – Вип. 21. Ч. 273. – С. 148.
37. Там само. – Вип. 32. Ч. 456. – С. 239.
38. Село. 1919. – 29 січня. – № 3. – С. 22.
39. Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки (передрук). – 1919. – Вип. 34. Ч. 508. – С. 256.
40. Там само. – Вип. 2. Ч. 268. – С. 146.
41. Там само. – Вип. 21. Ч. 271. – С. 147.
42. Там само. – Вип. 10. Ч. 145. – С. 79.
43. Там само. – Вип. 17. Ч. 234. – С. 124.
44. Село. 1919. – 27 січня. – № 2. – С. 36.
45. Там само. – С. 22.
46. Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки (передрук). – 1919. – Вип. 8. Ч. 106. – С. 62-63.
47. Там само. – Вип. 26. Ч. 352. – С. 188; Вип. 10. Ч. 148, 149. – С. 80.
48. Там само. – Вип. 32. Ч. 463. – С. 241.
49. Там само. – Вип. 22. Ч. 283. – С. 152-159.
50. Там само. – Вип. 33. Ч. 491; Вип. 34. Ч. 502; Ч. 514; Вип. 18. Ч. 236; Вип. 21. Ч. 265.
51. Там само. – Вип. 13. Ч. 209. – С. 103-104; Вип. 19. Ч. 257.
52. Там само. – Вип. 6. Ч. 82. – С. 144; Село. 1919. – 31 січня. – № 4. – С. 29.

В.В.Пагор

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ ВИШІВ УКРАЇНИ В 1920-ТІ – НА ПОЧАТКУ 1930-Х РР.

Одним з напрямків діяльності вищих медичних навчальних закладів України в 1920-1930-х рр. було санітарне просвітництво та шефство. Шефська робота зустрічалася переважно у вигляді системної допомоги медичних навчальних закладів селянам, робітникам, червоноармійцям. Вона була нерозривно пов'язана з просвітництвом, яким активно займалися студенти.

У вітчизняній українській історіографії санітарно-просвітницька робота не була предметом окремих наукових досліджень. В свою чергу, шефство вищих медичних навчальних закладів вивчалось¹.

Систему вищих медичних навчальних закладів України склали медичні, фармацевтичні, хіміко-фармацевтичні, клінічні інститути (1920-1930-ті рр.) і фармацевтичні технікуми (в 1920-ті рр.). Ідеологічне виховання молоді відбувалося через культосвітню роботу і просвітництво. Часто просвітницька діяльність студентських організацій мала соціально-політичне спрямування².

Одним з напрямків діяльності студентських наукових товариств було просвітництво³. В Київському медичному інституті⁴ санітарно-просвітницький гурток, який діяв при науковому товаристві, проводив роботу на 37 підприємствах, у 15 клубах і 12 робітничих будинках. Студенти читали лекції про алкоголізм, сифіліс, туберкульоз, виробничу шкідливість, дитячу смертність тощо. Загалом, членами гуртка лише у 1925 р. було прочитано близько 450 лекцій для населення⁵.

Просвітницька робота студентів переважно припадала на літній практикум. Так, у положенні про літній практикум для студентів медичних факультетів УСРР від 24 травня 1924 р. зазначалося, що *«літній практикум одночасно має носити характер участі пролетарського студентства у тих чи інших заходах радянської охорони здоров'я, як, наприклад, оглядові, санпросвітницькі, протиепідемічні кампанії тощо. А при проведенні практикуму бажана прив'язка виробничо-технічного аспекту з санітарно-суспільним»*⁶.

Під час його проходження студенти працювали в якості допоміжного лікарського персоналу по догляду за хворими. Дівчата виконувати обов'язки медсестер. Важливою також залишалася санітарно-оглядова та санітарно-просвітницька робота, участь у санітарно-статистичних кампаніях. В ході практикуму молодь запозичувала досвід роботи місцевих органів охорони здоров'я⁷.

Значна увага у вищій школі приділялася шефській роботі. Одним із напрямків шефства був культурно-просвітницький, який спрямовував молодь на організацію культурно-масової роботи в селах, роботу в сільбуддах, хатах-читальнях тощо⁸. Для ефективності шефства велися щоденники, до яких вносилися теми лекцій, кількість слухачів та побажання робітників. Результат введення реєстраційних журналів проявився у кращому відвідуванні просвітницьких занять⁹.

Шефство було частиною виховного процесу у вищій медичній школі України. В середині 1920-х рр. харківський журнал «Студент революції» декламував: *«Селу не потрібний лікар, відірваний від суспільного життя, який поринув в коло своїх особистих інтересів, що вміє лише ставити діагноз і давати ліки. Село потребує суспільно активного лікаря, який бере участь в культурному будівництві села»*¹⁰.

Шефська робота у вищій медичній школі стала системною з середини 20-х рр. ХХ ст. В 1924 р. налагодив шефську роботу Харківський медінститут. Інститут її проводив в таких напрямках: санітарне шефство, шефство над дитячими ізоляторами, культурне шефство над армією, селом, зв'язок студентства з населенням міст і сіл в канікулярний період¹¹. Того ж року за Київським медичним інститутом було закріплено декілька підшефних підприємств: залізничну дільницю тяги, військово-клінічний госпіталь та підшефне село. Робота на цих підприємствах проводилася в двох напрямках: санітарно-просвітницька і профспілкова¹².

Харківське студентство охопило санітарним шефством майже всі підприємства міста. У 1923-1924 рр. було прочитано близько 60 доповідей. В селах організували хати-читальні, стінгазети, проводили курси з політграмоти для вчителів¹³.

Студентська секція соціальної медицини Київського інституту активно проводила роботу на селі. Студенти в літній час виїжджали в села для санітарно-просвітницької діяльності, створювали осередки з охорони материнства і дитинства¹⁴.

Важливим напрямком роботи було шефство над військовими частинами. Так, у 1924 р. студенти Харківського медінституту взяли шефство над місцевим третім полком зв'язку. Основним завданням була ліквідація неписьменності

серед військових. Підсумком роботи стало те, що *«всі червоноармійці [після навчання] мо[гли] поводитися з газетою і знатися на політичних подіях»*¹⁵. Тоді ж у полку було відкрито ряд марксистських гуртків, організовано діяльність груп з політичної грамотності¹⁶.

У 1925 р. студентство Київського медінституту шефствовало над червоноармійцями 7-го шпиталю. Роботою тут керував комосередок закладу. Молодь працювала у складі п'яти секцій (загальноосвітньої, санітарно-освітньої, літературної, дитячої та бібліотечної). Найактивнішою була загальноосвітня секція. Лише впродовж 1924 р. вона провела 120 бесід. До дня Жовтневої революції секція випустила газету «Жовтневий промінь». Тоді ж студенти поставили п'єсу з політичним ухилом на тему «Суд над трьохпільям». Дитяча секція активно працювала серед дітей та обслуговуючого персоналу шпиталю¹⁷.

Для покращення культурно-просвітньої роботи Одеського медінституту члени предметної комісії інституту брали участь в проведенні санітарно-освітньої роботи у військових частинах Червоної армії м. Одеси під керівництвом кафедри санітарної гігієни¹⁸.

Окремо слід розглядати шефство над дитячими ізоляторами. Таку роботу проводив осередок «Друзі дітей» харківського університету. Впродовж першого півріччя 1924 р. в роботі осередку взяв участь 161 студент, які працювали з понад тисячею дітей. Проводилася культурна робота, фізкультурне виховання тощо. Безпритульним дітям подобалися такі заняття. Разом з тим, ця робота вимагала значних зусиль. Студенти зазначали, що перевиховання безпритульних було чи не найважчою справою з всієї шефської роботи¹⁹.

Загалом в середині 1920-х рр. просвітницька та ідеологічна робота була настільки активною, що навіть під час літніх канікул молодь активно займалася пропагандою. У 1924 р. вперше в Харківському медичному інституті використали канікули для шефської роботи. Влітку 868 студентів працювали на виробництві, 546 – в Червоній армії, 323 в – селах. Шефством охопили 30 військових частини, 280 сіл та 450 виробничих пунктів. Такі масштаби шефської роботи було відзначено на сторінках журналу «Студент революції», як гідні для наслідування²⁰. Наприкінці 1929 р. понад 150 студентів медінституту Харкова брали участь у ліквідації неписьменності²¹.

В 1930 р. всім студентам Вінницького фармацевтичного технікуму, які не взяли участь в культурному поході і посівній кампанії в підшефному селі, технікуму було винесено догани. Окрім цього вони пояснювали перед комісією причину прогулів виїзду в село і пропуск практичних занять в усній та письмовій формах²².

Значну виховну роботу проводив Одеський медінститут. В 1931 р. було створено спеціальний штаб культурно-масової роботи. Студенти брали участь в так званих «культурних походах», працювали в підшефних селах, підприємствах, виступали за якість воєнізації²³.

Харківському медінституту весною 1933 р. виділено підшефне село Малописарівку Золочівського району на Харківщині. Інститут проводив роботу в усьому Золочівському районі по трьох напрямках: 1) культурно-масова, 2) ліквідація неписьменності, 3) в сфері сільського господарства з підготовки до

посівної кампанії. Студенти вишу також приділяли увагу медичній допомозі населенню сіл району²⁴.

Список використаних джерел:

1. Пагор В.В. Шефська робота медичних вузів України у 1920-х роках / В.В.Пагор // «Просвіта»: минуле та сучасне: матеріали регіональної науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 4 грудня 2013 р. / [редкол.: В.А.Дубінський (голова), О.Б.Комарніцький (відп. ред.), В.В.Полятинчук та ін.]. — Кам'янець-Подільський, 2014. — С.140-142.
2. Рохлин Л. Полгода работы студенческих организаций Харьковского Мединститута / Л. Рохлин // Студент революции. — Харьков. — 1923. — № 4-5. — С. 89-92.
3. Студенческое Научно-Медицинское Общество // Студент революции. — 1923. — № 4-5. — С. 109.
4. Лифиц. За два года (О научном обществе Киевского Мединститута) [продовження] / Лифиц, Глезер // Студент революции. — 1925. — № 3. — С. 52.
5. Медовый И. О санпросветкружке при научно-студенческом о-ве Киевского Мединститута / И. Медовый // Студент революции. — 1925. — № 5. — С. 46-47.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф.166, оп.4, спр.525, арк. 184.
7. Там само.
8. Рабкин Е. Студент-медик на селе летом / Рабкин Е. // Студент революции. — 1925. — № 5. — С. 40.
9. Д. Ч. Из опыта работы на предприятиях / Д. Ч. // Студент революции. — 1924. — № 8-9. — С. 44-45.
10. Рабкин Е. Вказана праця. — С. 40.
11. Арнольди. Наше шефство / Арнольди // Студент революции. — 1924. — № 8-9. — С. 40.
12. Д. Ч. Вказана праця. — С. 44-45.
13. Арнольди. Вказана праця. — С. 40-42.
14. Лифиц. Вказана праця. — С. 51.
15. Арнольди. Вказана праця. — С. 41.
16. Там само.
17. Зюзь В. Річні підсумки (Київський Медінститут) / В. Зюзь // Студент революции. — 1925. — № 3. — С. 42-43.
18. ЦДАВО України, ф.166, оп.6, спр. 203, арк.166.
19. Арнольди. Вказана праця. — С. 40-43.
20. Там само.
21. Олец. Харківське студентство в поході на не писемність / Ослесь // Студент революції. — Харків. — 1930. — № 6. — С. 37.
22. ЦДАВО України, ф.166, оп. 6, спр. 5589, арк. 165.
23. З.Л. Штаб медіну має постійний зв'язок із своїми бригадами // Пролетарські кадри. — Одеса. — 1931. — №14. — 8 квітня. — С.1; Жук М. У культурестафеті медіну беруть участь 1345 студентів / М.Жук // Пролетарські кадри. — 1931. — №14. — 8 квітня. — С.1.
24. О. П. Наша допомога Малописарівці / О. П. // Студент революції. — 1933. — № 5. — С. 24.

В.А.Нестеренко

ЖИТТЄВІ ДОЛІ КЕРІВНИКІВ ПОДІЛЬСЬКОЇ «ПРОСВІТИ» В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

На початку ХХ ст. та в роки Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр. Подільська «Просвіта» відіграла надзвичайно велику

роль у формуванні національної ідентичності українського етносу, започаткувала процес українізації шкільного та культурницького життя краю, підготувала багатьох вчителів та працівників українських культурно-освітніх установ, пробудила інтерес громадян до українського мистецтва.

Враховуючи великий авторитет «Просвіти» серед подільського селянства, радянська влада, йдучи на зустріч колишнім «боротьбистам», які у 1920 р. очолили Наркомітет Освіти УСРР, на перших порах не заборонила діяльність товариства. Щоправда, численні соціальні «чистки», що супроводжувались арештами колишніх подільських просвітян, призвели до зміни функції «Просвіти». Вона, на думку тодішніх партійних функціонерів, повинна була передовсім залучити українське селянство до так званого «соціалістичного будівництва», а не висувати на перший план національні гасла українства.

У 1923 р. «Просвіти» на Поділлі були реорганізовані в сельбуди, які мали передусім не етнонаціональні, а класові завдання. Незважаючи на це, багато колишніх керівників товариства підтримали політику «українізації» і взяли активну участь у впровадженні її в практичну площину. У своїй статті ми розглянемо, якими були життєві доля керівників Подільської «Просвіти» в роки радянської влади.

Засновник товариства Кость Солуха зустрів прихід більшовиків, будучи вже хворою людиною. Ще у 1919 р. через важку хворобу він фактично відійшов від керівництва «Просвітою». Це не завадило більшовикам змусити його примусово різати дрова і заборонити лікувати йому своїх пацієнтів. 22 січня 1922 р. Кость Солуха помер. Популярність його серед мешканців міста була такою великою, що влада не змогла проігнорувати цю сумну подію і міська рада виділила родині покійного на поховання 3 млн. карбованців [1, с.68].

Наступником Костя Солухи на посаді голови Подільської «Просвіти» став Євген Кондрацький. Вихідець з села Маліївці (нинішній Дунаєвецький район), він після закінчення історико-філологічного факультету Московського університету, деякий час вчителював. 3 травня 1919 р. обраний головою Подільської «Просвіти», яку очолював трохи більше року. В складних умовах воєнного часу успішно займався питанням відродження українського шкільництва, створенням українських бібліотек, самодіяльних театрів тощо.

За радянських часів був директором Кам'янець-Подільської трудової школи № 1, де одночасно викладав українську мову та літературу. Входив до окружної комісії з українізації державного апарату і читав лекції з українознавства для співробітників адміністративних та радянських установ, очолював міський музичний гурток ім. М.Леонтовича, співробітничав з Кам'янець-Подільським науковим при УАН товариством [2, с. 265].

Проте, 27 серпня 1929 р. був заарештований у вигаданій ГПУ справі так званої «Спілки возволення України». Є.Кондрацького звинуватили в «контрреволюційній діяльності» і разом з групою викладачів вищих навчальних закладів Кам'янця-Подільського засудили до тюремного ув'язнення. У 1937 р. він загинув у сталінських застінках [2, с.266].

Трагічною була й доля його наступника Антона Шумлянського. Він очолив Подільську «Просвіту» після переобрання її правління у листопаді 1920 р. Фактично його можна вважати останнім її керівником, адже на початку 1921 р.

товариством почали керувати функціонери губернської політосвіти і єдина до того часу структура «Просвіти» була в Подільській губернії зруйнована. Тепер місцеві філії товариства керувались працівниками повітвиконкомів [3, с.41].

А.Шумлянський очолив товариство, будучи ще зовсім молодою людиною. У 1920 р. йому було лише 24 роки. Пізніше він закінчив природничий факультет Кам'янець-Подільського ІНО, три роки викладав у Нововолинському педтехнікумі, а з жовтня 1928 р. призначений лектором зоології і сільського господарства Кам'янецького ІНО [2, с.268]. У вересні 1929 р. був заарештований. На допитах його звинуватили в участі в українському «автокефальному русі» та членстві у «Просвіті». Судовою трійкою А.Шумлянський був засуджений на п'ять років концтаборів.

Не кращою була й доля заступника А.Шумлянського по «Просвіті» Йосипа Кобилянського. Після реорганізації «Просвіти» він закінчив факультет соціального виховання Кам'янецького ІНО, потім викладав суспільствознавство у Китайгородській професійній школі. Влітку 1929 р. був заарештований. 18 лютого 1930 р. був засуджений до трьох років концтаборів, де й загинув [2, с.269].

Нарешті саме у підозрі в участі в «СВУ» був заарештований найбільш відомий дослідник історії Поділля, колишній фундатор «Просвіти» Юхим Сіцинський. І хоч владі не вдалось сфабрикувати гучну справу проти нього і він був випущений з в'язниці, до активної наукової і дослідницької праці у місті над Смотричем визначний історик вже не повернувся, виїхав до Києво-Печерської лаври, де у цей час створювалось так зване «музейне містечко». Потім повернувся до Кам'янця-Подільського, де помер у злиднях.

Проте, деяким активним керівникам Подільської «Просвіти» вдалось пережити великий терор. Серед них виділимо С.М. Іваницького. У 1906 р. він разом з К.Солухою, Ю. Сіцинським та священником К.Стиранкевичем був одним із керівників товариства. Деякий час був заступником К.Солухи. Після заборони діяльності товариства у 1914 р. російською владою Сергій Митрофанович працював завідувачем освітою Подільської губернської управи [4, с.186].

У період Української національно-демократичної революції організував на Поділлі учительські профспілки та курси українознавства для учителів. Разом з Ф.Шумлянським підготував «Російсько-український словник», що вийшов друком у Вінниці у 1918 р. Був розчарований політикою Директорії УНР, тому влітку 1920 р. на скликаному радянськими органами влади учительському з'їзді Подільської губернії підтримав тодішню політику більшовиків, за що притягався до відповідальності у листопаді 1920 р. владою УНР [4, с.188].

У 1920-ті роки С.Іваницький деякий час очолював міські педагогічні курси, а з 1922 р. працював викладачем педагогічних дисциплін у Кам'янець-Подільському ІНО. У 1927 р. виїхав на роботу до Короспенського педтехнікуму, а пізніше працював у різних вищих навчальних закладах Києва. На відміну від інших колишніх керівників Подільської «Просвіти» йому вдалось пережити справжній розгром української інтелігенції у середині 1930-х рр. Він виїхав до Ленінграда, де працював на кафедрі середніх років місцевого педагогічного інституту.

У 1937 р. захистив кандидатську дисертацію з історії. Ряд його праць було опубліковано в центральних радянських наукових виданнях. Помер після закінчення Другої світової війни [4, с.189].

Не потрапила у сталінські табори одна із найбільш відомих молодих діячів «Просвіти» 1919-1920 рр. Марія Соколова (Недужа), однак її доля склалась не менш трагічно.

Вона народилась 7 червня 1890 року у родині викладача російської мови та літератури Подільської духовної семінарії, статського радника Матвія Петровича Соколова [5, арк.6]. Марія отримала добру для того часу домашню освіту, закінчила сім класів жіночої Славутинської гімназії. Незважаючи на те, що її батьки були росіянами, та й освітній процес в гімназії був витриманий в офіційному російському дусі, вона виявляла жвавий інтерес до української культури. Можливо, через те, що її родина проживала поруч із семінаристами, які в Російській імперії були відомі своїм «українофільством».

У 1917 р. через загрозу австро-німецької окупації Поділля гімназисток Славутинської гімназії евакуювали до м. Лубни Полтавської губернії. Потім поступила до Київського університету, але на початку 1920 р. повернулась до міста над Смотричем. Активно включилась в роботу Подільської «Просвіти». Разом з Є.Кондрацьким, А.Шумлянським та іншими молодшими діячами «Просвіти» організувала ранки та вечірки, присвячені визначним діячам українського відродження, проводила просвітницьку роботу серед міського українства [5, арк.7].

Марія Недужа у радянський час продовжила своє навчання на історико-філологічному факультеті міського ІНО. Закінчила його із відзнакою, успішно захистивши дипломну роботу «Поема С.Рудянського «Мазепа»». Після цього деякий час працювала завідувачем міського дитячого будинку, а згодом викладала українську та російську мови і літературу у міській залізничній школі. За відгуками дирекції школи «виявила себе цілком підготовленим як теоретично, так і практично робітником та вносила живий елемент в свою педагогічну практику» [5, арк.7].

У середині 1920-х років Марія Недужа входила до складу міської методичної комісії з українізації державного, адміністративного та радянського апарату, читала лекції з української мови та літератури на курсах українознавства, що були організовані для службовців радянських та державних установ Кам'янця-Подільського. Робота була непростюю. Не вистачало підручників, посібників з українознавства, навчальних матеріалів. До того ж доводилось зустрічатись із небажанням зрусифікованих службовців відвідувати курси з українознавства. Подекуди і керівники установ вороже ставились до українізації.

Зберігся протокол одного із засідань Кам'янець-Подільської міської комісії з українізації, у якому разом з М.Недужою взяли участь і інші колишні «просвіт'яни» Євген Кондрацький, Василь Зборовець, Василь Якимів (під час сталінських репресій всі вони були репресовані) та інші. Марія Недужа звітувала про стан українізації державного банку. Вона проаналізувала роботу гуртка українознавства при цій установі і зробила такий цікавий висновок, що головною хибою є те, що «слухачам бракує певності, що їм коли-небудь доведеться

практично, по всій повності прикладати свої знання української мови. Причиною цього є централізований характер установи державного банку» [5, арк.18].

Марії Недужій під час масових репресій серед просвітян у першій половині 30-х рр. удалось уникнути арешту. Вона разом з чоловіком та донькою переїхали до Харкова.

Там і застала їх Друга світова війна. З її початком деяка частина української патріотичної інтелігенції наївно сподівалась, що німецька влада принесе після усіх жахів сталінізму волю українському народу. Подібні погляди розділяла і родина Недужих. Вони не залишили Харків і у жовтні 1941 р. разом з деякими іншими українськими націоналістами вітали прихід німецької адміністрації. У місті було відновлено діяльність товариства «Просвіта», до якої записалось чимало харків'ян, невдоволених радянською владою та тих, хто потерпів від сталінських репресій. Марія та Тодось Недужі наприкінці 1941 – на початку 1942 рр. були одними із керівників просвітницького руху у Харкові.

М.Я Недужа розгорнула активну діяльність на посаді заступника голови відділу пропаганди Харківської міської управи, яка знаходилась під впливом ОУН(м), стала одним із керівників місцевого осередку «Союзу Українок». Проте, насильство та звірства німецької окупаційної влади, їхні репресії щодо українських патріотів швидко відкинули будь-які сподівання на те, що гітлерівці принесуть свободу українському народу. Подружжя Недужих стають на небезпечний шлях нелегальної боротьби проти німецьких окупантів. Вони розповсюджували нелегальну націоналістичну літературу, давали притулок українським націоналістам, вели антифашистську агітацію серед населення. Однак, у вересні 1942 р. гестапо заарештувало подружжя Недужих та їхню 17-річну доньку Оксану. Усі вони загинули [6, с.58].

Отже, життєві долі керівників та активних членів Подільської «Просвіти», котрі не емігрували після українських національно-визвольних і залишились працювати в Радянській Україні, склались по-різному. Переважна більшість з них піддалась репресіям з боку радянської влади, лише декому удалось успішно пристосуватись до радянських реалій, а дехто, переживши сталінське лихоліття, загинув від рук гітлерівців.

Список використаних джерел:

1. Лозовий В. Кость Солуха – незмінний голова Подільської «Просвіти» // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.). – Кам'янець-Подільський, 1996.
2. Мацько В. Політичні репресії на Хмельниччині: Червона жара // Хмельниччина: роки становлення та поступу. – Хмельницький: Доля, 1997.
3. Нестеренко В. Просвіта на Кам'яниччині у 1921-1923 рр. // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.). – Кам'янець-Подільський, 1996.
4. Нестеренко В. Життя та діяльність С.М. Іваницького – складний та тернистий шлях українського інтелігента // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т. 2.
5. Державний архів Хмельницької області. Ф.р.302, оп.3, спр168.
6. Скоробогатов А.В. Харківське самоврядування в 1941 – 1943 рр // Березіль. – 1996. – № 7.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Будзей О.В., журналіст, член НСКУ (м. Кам'янець-Подільський)

Баженов Л.В., академік УІАН, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, голова Хмельницької обласної організації НСКУ

Завальнюк О.М., академік АНВО України, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Трембіцький А.М., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент Хмельницького інституту МАУП

Полятинчук В.В., голова Кам'янець-Подільського міського об'єднання Товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка

Лозовий В.С., доктор історичних наук, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, головний науковий співробітник відділу гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень (м. Київ)

Прокопчук В.С., член-кореспондент УІАН, доктор історичних наук, професор (м. Дунаївці)

Кучеров Г.Г., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і філософії Подільського державного аграрно-технічного університету

Слободянюк П.Я., кандидат історичних наук, керівник Хмельницького регіонального відділення Української технологічної академії (м. Хмельницький)

Пагор В.В., науковий співробітник НІАЗ «Кам'янець», магістр історії; аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Нестеренко В.А., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і філософії Подільського державного аграрно-технічного університету, провідний науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника

ЗМІСТ

Будзей О.В., <i>Інтелектуальна складова Подільської «Просвіти» напередодні Першої світової війни</i>	3
Баженов Л.В., <i>Постать Костя Солухи в українській історіографії</i>	8
Завальнюк О.М., <i>Кость Солуха в національному відродженні України 1918 року</i>	12
Трембіцький А.М., <i>Кость Солуха у спогадах Тетяни Приходько (Солухи)</i> ..	21
Лозовий В.С., <i>Створення та діяльність товариств «Просвіта» як осередків освітньо-культурного відродження на селі у період Центральної Ради (1917 р.)</i>	29
Прокопчук В.С., <i>В.А. Сочинський – співтворець Подільської «Просвіти»</i> ..	33
Кучеров Г.Г., <i>Приміщення сільських «Просвіт» Подільської губернії як основа їхньої успішної діяльності (1917-1922 рр.)</i>	38
Слободянюк П.Я., <i>Діяльність Директорії УНР щодо підтримки просвітянського руху</i>	47
Пагор В.В., <i>Санітарно-просвітницька робота студентів медичних вишів України у 20-30-х рр. ХХ ст.</i>	53
Нестеренко В.А., <i>Доля подільських просвітян у 1930-х рр.</i>	56

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Кам'янець-Подільська міська організація Національної спілки краєзнавців України
Кам'янець-Подільське міське об'єднання Товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНЕ ВИДАННЯ

Кость Солуха – людина, освітній і громадський діяч

Збірник матеріалів круглого столу

Видання здійснене при підтримці
МО партії «Рідне місто»
(голова В.Гаврилюк)

Комп'ютерно-інформаційна лабораторія
історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана
Огієнка
вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, 32300

